

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANA BİLİM DALI

MALİYE BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**TÜRKİYE- IRAK PETROL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

San Salar Sami ALASAADI

ŞANLIURFA – 2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANA BİLİM DALI

MALİYE BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**TÜRKİYE- İRAK PETROL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

San Salar Sami ALASAADI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKAL

ŞANLIURFA – 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Maliye Anabilim Dalı 175218005 numaralı San Salar Sami ALASAADI 'nın hazırladığı "Türkiye - Irak Petrol İlişkileri Üzerine Bir İnceleme" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 20/08/2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

20/08/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKAL	KABUL	
Üye	Prof. Dr. Murat DEMİR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ALKIŞ	KABUL	

Bu tezin Maliye Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

22.08/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: San Salar Sami
ALASAADI
Öğrenci Numarası: 175218005
Enstitü Anabilim Dalı: Maliye
Programı: Maliye
Başlık (Türkçe): Türkiye – Irak
Petrol İlişkileri Üzerine Bir İnceleme

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Türkiye – Irak Petrol İlişkileri Üzerine Bir İnceleme çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 85 sayfalık kısmına ilişkin, 02/09/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 11 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/09/2019
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 02/ 09./2019

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKAL

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

Yüksek Lisans Tezi

ORIJINALLIK RAPORU

% **11**
BENZERLİK ENDEKSİ

% **9**
İNTERNET
KAYNAKLARI

% **0**
YAYINLAR

% **8**
ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	web.harran.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
2	Submitted to Harran Üniversitesi Öğrenci Ödevi	% 1
3	www.denizticaretodasi.org.tr İnternet Kaynağı	% 1
4	www.ugsam.com İnternet Kaynağı	% 1
5	samiesmen.com İnternet Kaynağı	% 1
6	www.tpao.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
7	Submitted to Marmara University Öğrenci Ödevi	% 1
8	www.ticaret.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
9	journals.istanbul.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1

ÖZET

TÜRKİYE-IRAK PETROL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

San Salar Sami ALASAADI

Yüksek Lisans Tezi

Maliye Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKAL

Temmuz, 2019, 85 sayfa

Enerji, toplumsal hayatı devam ettirebilmemiz için gerekli olan süreçlerin büyük çoğunluğu için vazgeçilmez bir girdi olup; sanayi, ulaştırma, konut ve ticarethane alt sektörlerinde kullanılmaktadır. Bu yönüyle enerji, bir ülkenin ekonomik ve sosyal bakımından gelişiminde temel belirleyici ve sürükleyici bir niteliğe sahiptir. Bugün dünyada tüketilen enerji, çok sayıda enerji kaynağından elde edilirken; petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynaklar, bu kaynakların %86'sını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında Türkiye'nin enerjiye artan talebinden sonra ve iki ülke arasında 2008 yılından sonra artan ticari ilişkilerini ele alarak 2008-2017 yılları arasındaki petrol sektörü ve gelişimi, petrol üretimi ve tüketimi, petrol arama ve taşıma faaliyetleri, rafineri ve dağıtım faaliyetleri, petrol ürünleri hareketliliği, petrol ithalatı ve ihracatı konularında yayınlanmış resmi istatistikler dikkate alınarak bilgi verilmiştir. Son olarak Türkiye ile Irak arasındaki petrol anlaşmaları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak, petrol sahası, Kerkük, petrol.

ABSTRACT

STUDIES OF TURKISH- IRAQI OIL RELATIONS

San Salar Sami ALASAADI

Master's Thesis

Department of Finance

Advisor: Asst. Prof. Dr. Hasan TÜRKAL

July, 2019, 85 pages

Energy is an indispensable input for the vast majority of processes that are necessary for us to sustain social life and used in sub-sectors of industry, transportation, housing and commerce. In this respect, energy has a fundamental determinant and immersive character in the economic and social development of a country. Today, the energy consumed in the world is obtained from many energy sources; fossil resources such as oil, natural gas and coal that make up 86% of these resources.

In this study, Turkey's oil sector, development, oil production, consumption, oil exploration and transport activities, refining and distribution activities, mobility petroleum products are studied via published official statistics on oil imports and export issues between 2008-2017. Finally, information is given about oil deals between Turkey and Iraq.

Keywords: Turkey, Iraq, oil-field, Kirkuk, oil.

TÜRKİYE- İRAK PETROL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU ve BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAK'TAKİ PETROL REZERVLERİNE BÜTÜNSEL BİR BAKIŞ

1.1. İRAK PETROL REZERVLERİNİN ANA HATLARI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ:	3
1.2. SÖZLEŞME MÜZAKERELERİ VE PETROL REZERVLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ	7
1.3. İRAK PETROLÜNÜN İRAK EKONOMİSİ AÇISINDAN ÖNEMİ	9
1.4. İRAK PETROLÜ'NÜN DÜNYA ENERJİ İHTİYAÇLARI AÇISINDAN ÖNEMİ	12
1.5. KERKÜK İLİ VE PETROL AÇISINDAN TARİHİ GELİŞİMİ	17
1.5.1. Kerkük ve Petrol Sahaları	17
1.5.2. Kerkük Ham Petrol İhracatı:	20
1.5.3. Irak Petrol İstatistikleri	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ PETROL REZERVLERİ VE KULLANIM ALANLARI

2.1. TÜRKİYE'DE PETROL SEKTÖRÜ ve GELİŞİM SÜRECİ	26
2.2. DÖNEMLER İTİBARIYLA PETROL ÜRETİMİ	28
2.3. DÖNEMLER İTİBARIYLA PETROL TÜKETİMİ	30
2.4. ARAMA FAALİYETLERİ	32
2.5. TAŞIMA FAALİYETLERİ	33
2.6. RAFİNE FAALİYETLERİ	37
2.7. DAĞITIM FAALİYETLERİ	39
2.8. PETROL ÜRÜN HAREKETLİLİĞİ	42
2.9. PETROL İTHALAT-İHRACAT İLİŞKİSİ	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-IRAK PETROL İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE DEVLET PETROL KURUMLARI	48
3.1.1. Türkiye'deki Petrol Şirketlerinin Payları	50
3.1.2. Türkiye-İrak Petrol Anlaşmaları	51
3.2. TÜRKİYE'NİN PETROL İTHALATI	54
3.3. TÜRKİYE PETROL GİDERLERİNİN CARİ AÇIKTAKİ YERİ	56
3.4. IRAK'TAN YAPILAN PETROL İTHALATININ GSYİH İÇERİSİNDEKİ PAYI	59
3.5. TÜRKİYE-IRAK ARASINDAKİ PETROL TİCARETİ	61
3.6. TÜRKİYE IRAK PETROL İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ	66
SONUÇ	68
KAYNAKÇA	71

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFESD	Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bkz.	Bakınız
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
bs.	Baskı
çev.	Çeviren
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
FIPOL	Uluslararası Petrol Kirliliğinin Zararlarını Tazmin Fonu
GSYİH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
h.	Hicrî
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IOPC	Uluslararası Tazmin Fonu
MAPEG	Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
MTA	Maden Tetkik Arama
OAPEC	Organization of Arap Petroleum Exporting Countries
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORDAF	Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği
PETFORM	Petrol ve Doğal Gaz Platformu Derneği
PİGM	Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
s.	Sayfa
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic

TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
ty.	Tarihi yok
vb.	Ve Benzerleri
vd.	Ve Diğerleri
vs.	Vesaire
yy.	Yayın Yeri Yok

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: KERKÜK’TEKİ PETROL REZERVLERİ	4
TABLO 2: İRAK PETROL SAHALARI VE YILLAR İTİBARI İLE PETROL REZERVLERİ	7
TABLO 3: KERKÜK’TEKİ PETROL SAHALARI	18
TABLO 4: KERKÜK PETROLLERİNİN İHRACAT DÖNEMLERİ	20
TABLO 5: İRAK PETROL İSTATİSTİKLERİ	24
TABLO 6: 2008-2017 DÖNEMİ YILLAR İTİBARI İLE HAM PETROL ÜRETİMİ	29
TABLO 7: 2008-2017 DÖNEMİ YILLAR İTİBARI İLE HAM PETROL TÜKETİMİ VE KAYNAKLARI (BİN VARİL/GÜN)	30
TABLO 8: 2008-2017 DÖNEMİ YILLAR İTİBARI İLE ARAMA KUYUSU SAYISI	32
TABLO 9: YÜK CİNSLERİ İTİBARI İLE DÜNYA DENİZ TAŞIMACILIĞI	36
TABLO 10: 2008-2017 DÖNEMİ TÜPRAŞ RAFİNELERİ ÜRETİMLERİ (BİN TON)	38
TABLO 11: 2008-2017 YILLARINDA İLK ON LİSANS İE DAĞITIM ŞİRKETİNİN PAZAR PAYLARI	40
TABLO 12: 2008-2017 DÖNEMİ PETROL ÜRÜNLERİ TOPLAM YURTIÇI SATIŞ MİKTARLARI (TON)	42
TABLO 13: 2008-2017 DÖNEMİ PETROL ÜRÜNLERİ İTHALAT MİKTARLARI (TON)	44
TABLO 14: 2008-2017 DÖNEMİ PETROL ÜRÜNLERİ İHRACAT MİKTARLARI (TON)	46
TABLO 15: 2008-2017 DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAK PETROL TİCARETİ MİKTARLARI (TON)	52
TABLO 16: TÜRKİYE’NİN PETROL İTHALATI, 2002-2019 (TON)	55
TABLO 17: PETROL FİYATLARI VE CARİ AÇIK	57
TABLO 18: TÜRKİYE-İRAK DIŞ TİCARET DEĞERLERİ (MİLYON DÖLAR)	64
TABLO 19: TÜRKİYE’NİN İRAK’TAN İTHALATINDA BAŞLICA ÜRÜNLER (1.000 DÖLAR)	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1: TÜRKiYE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	27
ŞEKİL 2: YILLAR İTİBARİYLE TÜRKiYE PETROL REZERVLERİ	28
ŞEKİL 3: YILLAR İTİBARİ İLE TAŞINAN PETROL MİKTARI/MİLYON VARİL	35
ŞEKİL 4: ÜRETİMİN TÜKETİMİ KARŞILAMA ORANI (%) (2004-2016)	49
ŞEKİL 5: YERLİ HAM PETROL ÜRETİMİ, 1965-2010 (MİLYON TON)	50
ŞEKİL 6: TÜRKiYE'DE HAM PETROL ÜRETİMİ VE İTHALATI (MİLYON TON)	59
ŞEKİL 7: PETROL İTHALATINA BAĞIMLILIK, 1950–2007	55
ŞEKİL 8: PETROL İTHALATININ GSYİH İÇERİSİNDEKİ YERİ, 1980-2018	60
ŞEKİL 9: ÜLKELER BAZINDA PETROL İTHALATI	63

GİRİŞ

Küresel enerji kullanımına bakıldığında birincil enerji kaynakları arasında petrol, doğalgaz, kömür, nükleer enerji ve hidro enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları olduğu görülmektedir. Bu enerji türleri arasında da 2017 yıl sonu itibariyle petrol, %33,7 pay ile en yüksek enerji kaynağıdır.

Türkiye özelinde, birincil enerji kaynakları arasında en yoğun tüketilen petrolün, genel sektörel durumuna bakıldığında, petrol tüketiminin küresel bazdaki görünümüne paralel bir durum arz ettiği görülmektedir. Türkiye, konumu itibariyle petrol rezervlerinin %65'ine sahip bir coğrafyanın komşusudur. Sadece kara alanlarında petrol üretimi gerçekleştiren Türkiye'nin söz konusu üretimi son on yılda sadece %18 oranında artış gösterebilmiş ancak bu seviye, petrol talebini karşılamaktan oldukça uzak olup kalan enerji taleplerinin ithalat yoluyla gerçekleştirilmesi ise zorunlu bir hal almıştır. 2017 yılı itibariyle petrol üretiminin, tüketimi karşılama oranı sadece %7 seviyesinde belirmiştir. Yine aynı yıl itibariyle, şu zamana kadar yapılan arama faaliyetleri neticesinde ulaşılan rezervlerin ömrünün, üretim hacminin sabit kabul edilmesi halinde yalnızca 18 yıl olacağı tespit edilmiştir.

Türkiye, petrol arz eden ülkeler ile enerji talebinde bulunan ülkeler arasındaki jeostratejik konumu sebebiyle, bölgesel petrol ve doğal gaz projelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Gerek ham petrol boru hatları gerekse kara ve denizyolu aracılığıyla ülkemiz üzerinden taşınan petrol hacmi oldukça yüksektir.

Türkiye'de 4'ü TÜPRAŞ bünyesinde olmak üzere toplam 5 adet rafineri bulunmaktadır. Gerek petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar gerekse küresel ölçekte zaman zaman yaşanan ekonomik darboğazlar, rafinerilerin toplam üretiminde de dalgalanmaya yol açmış olmakla birlikte incelenen son 10 yılda genel olarak ürün grupları toplamında üretimin artan bir trend izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye petrol ticareti bakımından dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, ülkenin onaylanmış petrol rezervlerinin yetersiz olması, yapmış olduğu üretim için gerekli olan enerjiyi ise başka ülkelere ithal etmek zorunda kalması yatmaktadır.

Türkiye, 2016 yılına kadar petrol ihtiyacının ağırlıklı kısmını, komşusu Irak'tan karşılamakla birlikte, 2017 yılındaki ithalat hacmine bakıldığında, Irak'tan yapılan petrol ithalatının İran ve Rusya'nın ardından üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Tezin birinci bölümünde Irak'taki petrol rezervlerine bütünsel bir bakış açısıyla bakılmıştır. İkinci bölümünde ise Türkiye'deki petrol rezervleri ve kullanım alanları ele alınmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ise Türkiye – Irak petrol ilişkileri üzerine bir inceleme yapılarak Türkiye-İrak petrol ilişkilerinin önemine işaret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK' TAKİ PETROL REZERVLERİNE BÜTÜNSEL BİR BAKIŞ

1.1. IRAK PETROL REZERVLERİNİN ANA HATLARI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Latince petro (taş) ve oleum (yağ) kelimelerinden oluşan petrol kelimesi taşıyağı anlamına gelmektedir. Petrol, hidrojen ve karbondan oluşan, içerisinde az miktarda nitrojen, oksijen ve kükürt bulunan bir bileşimdir; yalın bir formülü yoktur.

Rafine edilmemiş sıvı haldeki petrole ham petrol, gaz halindeki petrole doğalgaz, yarı katı ve katı halde bulunan ve ağır hidrokarbon ve katrandan oluşan petrole ise özelliklerine ve yöresel kullanımlarına bağlı olarak asfalt, zift, katran ve benzeri isimler verilir. Ham petrol ve doğalgazın ana bileşenleri hidrojen ve karbon olduğu için hidrokarbon olarak da isimlendirilirler.

Ham petrol, sıvı hidrokarbonlarla değişen oranlarda çözülmüş gaz, katran ve katkı maddelerinden oluşur. Hafif (yüksek graviteli) petrol açık kahverengi, sarı veya yeşil renkli; ağır (düşük graviteli) petrol ise koyu kahverengi veya siyah renklidir. Yüksek graviteli petrolün rafinajından çoğunlukla benzin, gazyağı ve motorin gibi hafif ve beyaz ürünler; düşük graviteli petrolün rafinajından ise fuel-oil ve asfalt gibi ağır ve siyah ürünler elde edilir.

Petrol rezervlerinin tanımı ise; toprak altında stok halinde bulunan petrol miktarının mevcut olan teknik araçlar ile çıkarılabilecek kısmıdır. Çıkarılan ve ilerde çıkarılabilecek petrol miktarı, gelecekteki petrol endüstrisine stratejik etkisinden dolayı petrol rezervlerini araştırmak çok önemli araştırmalardan biridir. Ancak, petrol rezervlerinin sabit olduğu varsayılmamalıdır çünkü teknik ve ekonomik koşullara göre değişkendir. Petrol rezervleri stoklarının hacminden ve ağırlık miktarından bahsederken stokun bulunduğu bölgenin geometrik boyutları araştırıldıktan sonra uzunluğu, genişliği ve kalınlığı ölçülür (Al-Salami, 2008, s. 129).

Öte yandan, petrol rezervleri, çeşitli tiplere ayrılmıştır:

Birinci tip “kanıtlanmış rezervler” olarak bilinir, jeolojik ve mühendislik bilgilerin gösterdiği ve şu anda bilinen teknolojik ve ekonomik koşullar doğrultusunda petrol yataklarından yaklaşık çıkartılabilecek petrol miktarıdır. Kerkük ilinde (13,5 milyar varil) kanıtlanmış rezerv bulunmaktadır. Bu da Irak'ta kanıtlanmış rezervlerinin %12 oranını teşkil etmektedir, petrol üretiminde Kerkük alanı ilin alanlarında tabanı oluşturmaktadır, bu alanın stoku kanıtlamış rezervi (8,7 milyar varil) ve kalanı ilin diğer alanlarına aittir (Al-Sakani, 1992, s. 6).

İkinci tip “varlığı muhtemel rezerv” olarak bilinir, geliştirilmiş olan rezervleri bitişik petrol rezervlerden elde edilebilecek petrol miktarları olup, bunların sabit hem rezerv petrollerini emin olunması hem de petrol üreten tabakaların yatay veya dikey uzantısından ikincil ekstraksiyon yöntemlerinin uygulanması sonucunda elde edilebilecek veya kullanılabilecek petrol miktarları içermesidir. Kerkük’te dört gelişmiş alan ve iki keşif edilmiş ama gelişmemiş alan bulunmaktadır. Bunlar tahmini 1,25milyar varil petrol rezervlerine sahiptir (Süleyman, 1979, s. 74).

Üçüncü tip; “olası rezerv” olarak bilinir, o da uzak bölgelerden elde edilebilir ve muhtemel geliştirilebilir toplam petrolün miktarı ve rezerv miktarıdır. Kerkük'te mevcut siyasi durum nedeniyle, daha fazla olası rezervleri bilmek gelecekteki politik gelişmelere bağlıdır.

Dördüncü tip “potansiyel rezerv” o da gelişmemiş veya sondaj edilmemiş, tortul kayalar kalitesine ve biçimlendirici tarihine göre ve jeologlar içeriğinde potansiyel petrol olabileceğine inandıkları, rezervuarlardan elde edilmesi ve çıkarılması beklenen petrol miktarıdır. Kerkük'te tahmini (40 milyar varil) keşif edilen potansiyel petrol bulunmaktadır (el-Ani, 1979, s. 474).

Tablo 1: Kerkük’teki Petrol Rezervleri

Rezerv Türü	Kerkük’teki Tahmini Miktarı Milyon/ Varil	Tüm Rezervlere Oranı %
Kanıtlanmış Rezerv: Jeolojik ve mühendislik	13,5	12

bilgilerin gösterdiği ve şu anda bilinen teknolojik ve ekonomik koşullar doğrultusunda petrol yataklarından yaklaşık çıkartılabilecek petrol miktarıdır		
Varlığı Muhtemel Rezerv: geliştirilmiş olan rezervuarlara bitişik petrol rezervuarlarından elde edilebilecek petrol miktarlarını ifade eder.	1,25	-
Olası Rezerv: Uzak bölgelerden elde edilebilir ve muhtemel geliştirilebilir toplam petrolün miktarı ve rezerv miktarıdır.	Miktarını bilmek olası politik nedenlerle doğrudan ilişkilidir.	-
Potansiyel Rezerv: Gelişmemiş veya sondaj edilmemiş, tortul kayalar kalitesine ve biçimlendirici tarihine göre ve jeologlar içeriğinde potansiyel petrol olabileceğine inandıkları, rezervuarlardan elde edilmesi ve çıkarılması beklenen petrol miktarıdır.	40	-

Kaynak: Muhammed Nureddin, *Sonuçlar ve Uygulamalar Türkiye*, Arap Birlik Araştırma Merkezi, Beyrut, 2004, s. 207.

Son elli yılda Irak'ın toplam bilinen rezervlerine büyük miktarda eklenen yeni keşifler sonucunda petrol rezervleri miktarları üzerinde önemli ölçüde değişiklikler olmuştur. Hiç kuşkusuz özellikle geçen yüzyılın yetmişli yıllarında ki petrole ve Petrol sanayisine artan talep bu keşiflerin yapılmasında motivasyonları artırmıştır (Muhammed, 1983, s. 4).

1927'de Kerkük'te dev petrol sahası keşif edildikten sonra toplam (Kerkük petrol sahaları, Hana petrolü ve Gayyarah) petrol rezervi (17,12) milyar varile ulaşmıştır. Bunun içeriğinde Kerkük alanının rezervi yaklaşık (17 milyar) varile ulaşıyordu, 1930-1940 yılları arasında rezervi 17,3 milyar varile yükselten Musul'da "Ain Zalah" alanı dışında önemli keşifler yapılmamıştır (Abdullah Ömer, 2001, s. 69).

1940-1950 yılları arasında (Zubair ve Basra'daki Omar nehri) alanları keşif edildi ve rezerv (22,8 milyar) varile yükseldi, 1960'a kadar (Hasan Beyve jumboor), Basra'da "Rumaila" alanı ve Musul'da "Batme" alanı keşif edildikten sonra rezervler (39 milyar) varil yükseldi. Kerkük'ün asıl petrol rezervi 1960 yılında (20 milyar) varile ulaşmıştır. Dolayısıyla Irak'ın toplam rezervlerinin %51'ini Kerkük oluşturmuştur. 1960 yılında Kerkük'te kalan rezervler ise (18 milyar) varile ulaşmıştır. Buda Irak'ta kalan rezervinin %53,7 oranını oluşturduğunu gösterir. 1980'li yıllarda kamulaştırma politikalarından sonra yabancı şirketlerin yerine geçen Ulusal Petrol Şirketi 1982 yılına kadar kendi petrol politikası nedenleriyle yeni keşiflerini ilan etmemiştir. (Abdullah Ömer, 2001, s. 71)

Irak'ta 1985'te asıl rezervler iki kattan fazla artmış ve 83 milyar varile yükselmiştir. 1985 yılında kalan rezervler ise 65 milyar varile yükselmiştir. 1990'dan sonra yeni alan keşifleri sonucunda Irak'ın kalan rezervleri tutarı 100 milyar varili aşmıştır. 2000 yılına ise kalan rezerv 112 milyar varili aşmıştır. 2005 yılında üretim yine yükselmiş ve 115 milyar varil ulaşmıştır (Hassib, 2008, s. 218).

Tablo 2: Irak Petrol Sahaları ve Yıllar İtibariyle Petrol Rezervleri

Yılı/Yılları	Keşfedilen Sahası Adı	Keşfedilen Sahanın Bulunduğu Vilayet	Keşfedilen Tahmini Milyar/Varil	Toplam Keşifteki Kerkük Petrolü Milyar/Varil (Yaklaşık)	Kerkük Petrolü Yüzdeleri Dilim %	Kalan Rezerv Milyar/Varil
1927	Hana ve Ğayyarah	Kerkük	17,12	-	-	
1930-1940	Ain Zalah	Musul	17,3	17	-	
1940-1950	Zubair / Omar Nehri	?/Basra	22,8	-	-	
1960	Rumaila/Batme	Basra/Musul	39	20	51	
1960	-	-	-	-	-	Kerkük/18
1985	-	-	-	-	-	Irak/65
1990-Sonrası	-	-	-	-	-	Irak/100
2000	-	-	-	-	-	Irak/112
2005	-	-	-	-	-	Irak/115

Kaynak: Muna Ali Duaij, *1968-1998 dönemi için Irak'ta petrol Filtreleme Endüstrisi*, Bağdat Üniversitesi, Kız Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2002, s. 205.

1.2. SÖZLEŞME MÜZAKERELERİ VE PETROL REZERVLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Irak petrolü, Federal Hükümet'in ekonomisini belirlemede stratejik öneme sahip olduğu kadar, komşu ülkelerle özellikle Türkiye ile ikili ilişkilere yön verilmesi açısından çok önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye'den aynı zamanda petrol boru hatları geçmektedir. Türkiye Petrol ihracat boru hattının ülkesinden geçmesi nedeniyle 400 ila 600 milyon dolar arasında yıllık kar elde etmektedir. Ayrıca iki ülke arasında 1983 yılında imzalanan anlaşmalara dayanarak Türkiye tarafından ihraç edilecek her Irak varilinden 35 sentlik bir indirim elde etmektedir (OPEC, 2007. s. 54).

Türkiye, petrol ihtiyacını Irak'tan birçok nedenden ötürü tercih etmektedir. Özellikle Irak'a yakın olması, Türkiye'ye petrol taşıma maliyetlerinin düşük olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye uluslararası piyasa fiyatlarının aksine, Irak petrolünü daha düşük fiyatlarla ithal etmektedir.

Yukarıdakilere ek olarak, Irak petrolünün Türkiye'den geçen boru hatları ile ihracatı birçok ekonomik faaliyetin oluşturulmasına, özellikle Türkiye'deki petrol rafinerilerinin kapasitesinin artırılmasına ve Tanker ile yük taşımacılığının aktifleşmesinde, katkıda bulunmaktadır.

Bu bağlamda, bu ihracat ve taşımacılıktan bahsederken Türkiye'de birçok iş sahalarının oluşmasında yardımcı olmuş ve ayrıca sınır bölgelerinin ekonomik olarak yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmuştur (OPEC, 2007, s. 56).

1980 yılında, özellikle İran-İrak savaşı nedeniyle Türkiye ile Irak arasındaki ikili ekonomik ilişkilerde dikkate değer gelişmeler kaydedilmiştir. 1980'li yıllarda İran-İrak savaşı nedeniyle Irak mallarının Körfez limanlarından ihraç edilip ithal edilememesi mümkün değildi. Bu nedenle Türkiye, Irak'ın önemli ticaret komşusu oldu, Irak'tan Türkiye'ye yapılan ihracatın değeri bir milyon doları geçmiştir. Irak ham petrolünü Türkiye üzerinden ihraç etmeye başlamıştır. 1990'lı yılların ilk yarısında bu ikili ilişkiler ilerlemeye devam etmiştir ve ticari alış-veriş iki milyon dolara yaklaşmıştır (OPEC, 2007, s. 56).

Fakat bu iyi ilişkiler Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle zayıflamıştır. Çünkü Türkiye, Körfez Savaşı'nın politik baskısına dayanamamıştır. Ocak 1996'da Petrol, Türkiye'den Kerkük'e geri pompalanmıştır. Bu durumda Irak petrol ihracatının düşüşüne neden olmuştur. Ekonomik ambargo nedeniyle Türkiye ağır ekonomik kayba uğramıştır. Türk hükümetinin kayıpları telafi etmek için ambargoyu kırma girişimlerine rağmen yaklaşık 35 milyar dolarlık bir kaybı olmuştur (OPEC, 2007, s. 58).

Türkiye için Irak ile ekonomik ilişkiler çok önem taşır. Çünkü Körfez Savaşından önceki Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi yadsınamayacak kadar genişti ve her iki ülkede bu durumdan önemli kazançlar elde ediyorlardı. 2000'li

yıllardan sonra Türkiye ile Irak arasındaki iki ilişkiler hızlanmış yapılan antlaşmalar sonucu birçok Türk yatırımcı Irak'ta ticari faaliyete başlamıştır (OPEC, 2007, s. 56).

1.3. IRAK PETROLÜNÜN IRAK EKONOMİSİ AÇISINDAN ÖNEMİ

1927 yılında Irak'ta ilk petrol kuyularının kazılması Irak'ta ekonomik yapıdaki değişimin başlangıcı olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda üretimdeki düşük ilerleme ve düşük gelir politikaları, ulusal ekonominin çeşitli geri kalmışlığın içine saplanmasına sebep olmuştur. 1927 yılı öncesi petrol kârı, Irak'ın gelirlerinin çok küçük bir kısmını oluşturuyordu (yaklaşık bütçe gelirlerinin %0,3). Ancak ondan sonra artan petrol üretimi kârı yükseltti ve ulusal ekonomide artık genel planlamanın oluşturulmasını zorunlu hale getirdi. Böylece 1950 yılında, ülke ekonomisini geliştirmek için planlama ve uygulama görevini üstlenmek üzere İmar meclisinin kurulması ön görüldü. Bundan dolayı 1950 yılının Irak ekonomisinde ilerlemeye doğru ilk dönüm noktası olduğu söylenebilir (OPEC, 2007, s. 61).

1970'li yıllara gelinceye kadar Petrol çıkartma imtiyazına sahip olan şirketler üretim tavanını kurarak uluslararası pazarlarda Irak devletinin payını azaltmışlardır. Özellikle Doğrudan Yatırım Yasası olarak bilinen 1961 yılı (80) sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, Irak'ın cezalandırma politikası ile birlikte ihracat edilen petrol değeri yükselmeye başlamıştır. 1972'de petrolün kamulaştırılmasından sonra ve ayrıca OPEC Örgütü tarafından ihraç edilen ham petrol fiyatlarının düzeltilmesiyle beraber Irak petrol ihraç gelirlerinde çok hızlı bir artış sağlanmıştır. Petrol ihraç hacmi artması ve geliştirilmesi yeni petrol rezervuarlarının keşfedilmesi yine 1972'de petrolün kamulaştırılması yasasıyla gerçekleştirilmiştir (OPEC, 2007, s. 67).

1974 yılına gelindiğinde ise Irak petrol ihracatında dikkate değer artışlar görülmeye başlanmıştır. 1974 yılında Irak'ın yıllık ihracatı 788 milyon dolara ulaşmıştı ve bu da çeşitlendirilmiş ihracatın toplam değerinin %72'sini oluşturdu. Petrol ihracatındaki bu artışın en önemli sebebi şüphesiz Kerkük alanlarında çıkarılan petrol rezervleri olmuştur. Kerkük alanlarından yapılan ihracatın değeri, Irak'taki toplam ihracatın değerinin %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır.

1980 yılından sonra Irak'ın siyasi durumu ve Irak'a uygulanan ekonomik ambargolar sebebiyle güney limanlarında petrol ihracatı durma noktasına gelmiştir. Bu durumun sonucu olarak Irak ekonomisinin toplam İhracat değeri 1991 yılına kadar 10 milyar doları aşmayacak şekilde düşük kalmıştır. Bu yıllarda, limanlardan petrol ihracatını durduran ekonomik ambargolar nedeniyle petrol ihracatı tamamen durdurulmuştur. Sadece 1500 tekerlekli tankerlerden oluşan bir filo şeklindeki kamyonlar vasıtasıyla Irak Ürdün'e petrol ihraç etmiştir (OPEC, 2007, s. 61).

1998 yılında, Irak'ın petrol ihracatı üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve altı ay içinde Irak'ın petrol ihracatı 5,26 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1999 yılında ise Güvenlik Konseyi Irak'ın petrol ihracatına konulan tavanı kaldırmıştır. Böylelikle Irak'ın petrol ihracatı %75 daha artmıştır. Irak ekonomisi 2002 yılının başında normal seviyelerine dönerek petrol ihracatını %95 attırarak ihracat gelirlerinin 12 milyar dolara ulaşmasını sağlamışlardır (OPEC, 2007, s. 64).

2003 yılından sonra, Güvenlik Konseyi, gelecekte işgalden sonra da devam edecek olan Irak petrol gelirlerini yönetmek için Irak Kalkınma Fonu oluşturmuştur. Irak petrol ihracatı 2006 yılına kadar kademeli olarak artmaya devam etmiş ve sonunda 30 milyar doları geçmiştir (OPEC, 2007, s.71).

1927 yılı Irak'ta iktisadi bünyenin değişmesinin miladı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu dönemde yavaş ilerleme ya da işleme düşük üretim ve az kazanım oranlarını beraberinde getirmiştir. Bu durum milli ekonomiyi her türlü geri kalmışlıktan kurtarmak ve özgürleştirmek gibi hedef ve amaçlara büyük ölçüde engel olmuştur. O dönemde petrol gelirleri Irak gelirleri içerisinde oldukça az yer almakta, 1927-1930 yılları arasında %0,3'ü bile geçmemekteydi. Ancak bu yıllardan sonra üretimin artması ve buna bağlı olarak gelirlerin de artması Irak'ın ekonomisinin yeniden planlamasına ve bunu ilerletmesine sevk etmiştir. Bundan dolayı 1950 senesi, Irak ekonomisinin gelişmesinin ilk dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu yılda ülke ekonomisini ilerletmek için planlama ve tatbik etme sorumluluğunu üstlenen bir heyet oluşturulmuştur. Bu dönemde petrolerin çoğu Kerkük petrol sahalarından gelmekteydi, ihraç edilen ya da gelir elde edilen bu petroler 1945 yılında bir milyon dinar iken 1951 yılında 36 milyon dinara ulaşmıştır.

1970 yılında petrolden gelen ihracat hacmi 788 milyon dolara ulaştı bu rakam tüm pazarlarda ya da ticaret sahalarında elde edilen tüm gelirlerin %72'sini oluşturmaktaydı. 1972 yılından sonra ihracat hacmi artmaya başladı özellikle bu dönemde bir sıçrama yaşadığı görülmektedir. Özellikle 1974 senesinde Kerkük petrol sahalarından yapılan ihracat, Irak'taki tüm petrol ihracatının %50'sinden fazlasını oluşturmakta, 6534 milyon dolara ulaşan bu gelir ihracat değerinin %99'unu oluşturmaktaydı. Toplam milli gelir 13 milyon dolara yükselirken buna bağlı olarak da petrol üretimi ve fiyatları da artış gösterdi.

Ancak 1980 yılında genel olarak Irak petrol ihracat hacmi düşmesine rağmen %75 oranında Kerkük petrol sahalarından çıkarılan petrol arttığı gözlenmiştir, İhracatın düşmesi, Irak güney limanlarında petrol ihracatının yapılmaması için uygulanan ekonomik ambargo ve siyasi koşullardan kaynaklanmaktaydı. 1991 yılına kadar yapılan ihracat 10 milyar doları aşmadığı görülmektedir. Bu yıllarda güney limanları üzerinde uygulanan ekonomik ambargo petrol ihracatı neredeyse tamamen durma noktasına geldi, ancak Irak büyük filolar halinde tankerlerle Ürdün'e petrol satmaya devam etmiştir. Gıda karşılığında Irak'ın bu petrolü satmasına müsaade edilmekteydi, insanlara yardım yapabilmek ve insani şartların iyileştirilmesi için buna müsaade edilmekteydi. Irak altı ayda yaklaşık 2 milyar dolar kadar satış yapabilmekte elde edilen gelirler insanların temel ihtiyaçları karşılanmaktaydı. 1998 yılında bu program ya da izinler çerçevesinde Irak petrol ihracatını altı ay bazında 5,26 milyar dolara çıkardığı görülmektedir. 1999 yılında BM' in petrol ihracatı üzerinde uyguladığı kısıtlama kaldırıldığında Irak'ta insani yardım programlarının uygulanabilmesi için petrol ihracatının %75'nin gelirini kullanmıştır (Muhammed Nureddin, 2004, s. 207).

Her halükârda 2002 yılı sonlarında Irak'ın toplam ihracat rakamları normal seviyesine dönerek çeşitli alanlardaki ihracatın %95'ini oluşturan gelir, 12 milyar doları buldu. 2003 yılından sonra BM, işgal sonrası dönemde Irak'ın petrol gelirlerini ve bunun yanı sıra gıda karşılığında petrol satışı programını yönetmek için Irak'a bir Kalkınma Fonu kurdu. 2006 yılında ihracat hacmi yükselme eğilimini gösterdi, buna bağlı olarak Irak petrol üretiminin %20'sine tekabül eden ve Kerkük petrol sahalarında elde edilen

günlük 400 bin varil petrol ve yakıt fiyatlarındaki büyük artışa bağlı olarak gelirin 30 milyar doları aşmasına zemin hazırladı (el-Obeidi, 2010, s. 44).

1.4. IRAK PETROLÜ'NÜN DÜNYA ENERJİ İHTİYAÇLARI AÇISINDAN ÖNEMİ

Petrol üretim alanlarının ve tüketim alanlarının dağınıklığı sebebiyle dünya petrol fiyatları ülkelere göre farklılık gösterebilir. Çünkü dünyanın bazı bölgeleri petrol üretirken diğer bölgeler ise petrolü tüketmektedir.

Bu bağlamda Irak, dünyanın en büyük 11. petrol ihracatçı ülkesidir. 2004 yılında, dünyanın en büyük ikinci kanıtlanmış rezervine sahip olmasına rağmen, dünyanın en büyük 4. petrol üreticisi olmuştur. Petrolün enerji kaynakları içerisinde halen çok ciddi bir yer alması ABD yönetimini Ortadoğu bölgesine çeken en önemli faktörlerin başında gelmiştir (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2005, s. 71).

2007 yılında ABD, günde yaklaşık 593bin varil ile Irak'tan petrol ithal eden birinci ülke olurken, Avrupa 1991'den beri iki yönde petrol taşıyan stratejik hattın askıya alınması nedeniyle Akdeniz üzerinden Kerkük petrolünden günde yaklaşık 400 bin varil ithal etmiştir. Irak, Asya ülkelerine ise yaklaşık günde 26 bin varil petrol etmektedir (Larry Gerken, 2003, s. 19).

Irak hükümeti 1970-1980 arası petrolü kamulaştırdıktan sonra petrol rezervleri artık Batının doğrudan kontrolü altından çıkmış ve bu şirketler 1970-1990 döneminde Hazar ve Batı Afrika bölgelerinden Kuzey ve Alaska bölgelerine kadar olan alanlarda petrol piyasasındaki boşlukları doldurmaya çalışmışlardır. Fakat Kuzey bölgelerinde ve Alaska gibi uzak bölgelerde maliyetler çok yüksek ve iş geliştirme fırsatları çok küçük olduğu için, başta ABD menşeli firmalar Orta Doğu'ya tekrardan dönüş sağlamışlardır (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2005, s. 74).

ABD'nin pratik ve etkili politikaları Arap Körfezi ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarını kontrol etme çabalarının başarısına neden olmuştur. ABD, 1900'lerin başında günde 6 milyon varil ithal ederken,2005'te bu rakam günde 11 milyon varile

yükselmiştir. Günümüzde ise yaklaşık 21 milyon varil tüketmektedir (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2005, s. 77).

Günümüz dünyasında Küresel ekonomik durgunluklara rağmen küresel petrole olan talep yükselmiştir. Gelecek 20 yıl için petrole olan talep, Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) tahminine göre %15 artacaktır.

Irak petrolünün küresel etkilerinden biri, ABD’de petrol tüketimindeki artıştan ötürü ortaya çıkmaktadır. ABD’nin Irak’ı işgal etmesi de bunun bir getirisi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Irak’a 1990’da yaptırım uygulandıktan sonra küçük bir miktar petrol ihracat ediliyordu ve o zamanlar İkinci Körfez Savaşı nedeniyle Irak’ın petrol tesisleri tahrip edilmişti. Dolayısıyla Birleşik Devletler dünyanın petrol kaynaklarını kontrol altına almış bulunmaktadır. Bu şekilde ABD petrol fiyatlarını kontrol ederek böylece birçok Avrupa ülkesinin, Hindistan, Çin ve diğer ülkelerin ekonomisini kontrol altına almış bulunmaktadır (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2006, s. 6).

Küresel bazda birtakım ülkelerin Irak petrollerine duyduğu gereksinim genel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

Çin: Çin’in her yıl %8 olarak tahmin edilen devasa ekonomik büyümesi ve tüketilen toplam enerjinin %30’unun petrolden sağlanması demek Çin’in giderek daha fazla petrole ihtiyaç duyması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. İhtiyaç duyduğu bu petrol enerjisinin çoğunu Körfez ülkelerinden ve Irak’tan ithal etmektedir. Bunun için de Çin, Irak ve Körfez ülkeleri ile birçok petrol anlaşması yapmıştır (Barwary, 1979, s. 29).

Rusya: Rusya, Irak ile güçlü ilişkileri olan ülkelerden biridir. “Lukoil” gibi uluslararası dev Rus şirketleri, 21 Mart 1997 tarihinde imzalanan “Batı kerna 2” anlaşması ile Irak’ta üretim yapmaktadır (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2006, s.6). “Batı Kerna” alanı büyük petrol sahalarından biri olarak kabul edilmekte ve rezervlerinin 6 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Sözleşme süresi 23 yıl, eski rejimin hükümeti (Saddam Hüseyin’in rejimi), düşüşünden kısa bir süre önce, yatırımcıların yükümlülüklerini yerine getirememelerini gerekçe göstererek “Batı Kerna 2” sözleşmesinin feshedildiğini açıklamış, ancak bunu Rus şirketi reddetmiştir. Daha sonra Yeni Irak otoritesiyle müzakereler yeniden başlatılmıştır.

Fransa: Fransız petrol şirketi Total'in Irak'ta büyük çıkarları vardır. "Majnoon ve Nahr Omar" alanlarında Fransa menşeli birçok firmanın yatırımları vardır. Majnoon alanı yaklaşık 30 milyar varil petrol rezervi içermektedir (el-Obeidi, 1985, s. 44).

Japonya: Japon ekonomisi dünyadaki en büyük ikinci ekonomidir, Petrol, Japonya'nın enerji kaynağın %25'ini oluşturmaktadır. Japonya bu petrol enerjisinin yaklaşık %85'ini Orta Doğu'dan ithal etmektedir.

Norveç, Endonezya, Avustralya ve hatta BAE dahil olmak üzere bazı Arap ülkeleri de petrol sözleşmeleri yaparak Irak petrol rezervlerinden pay almaya çalışan ülkelerdendir (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2006, s. 16).

1.5. KERKÜK İLİ VE PETROL AÇISINDAN TARİHİ GELİŞİMİ

Kerkük ili, Irak'ın on sekiz ilinden biridir. 2014 yılında yapılan nüfus sayımına göre 900 bin nüfusuyla Irak'ın en büyük şehirlerden biridir. 5 bin yıl öncesine uzanan antik "Arrbha" kenti şu anki Kerkük şehridir. Kerkük Osmanlı hâkimiyeti döneminde ise "Şehirzür " vilayetine Başkentlik yapmıştır (el-Omari, 1977, s. 168).

Kerkük Kuzey Irak bölgesinde yer almaktadır. İçinde farklı ve karışık etnik kökenler, Araplar, Türkmenler, Kürtler ve Asuriler yaşamaktadır. Bu etnik farklılık Kerkük ilinin kültürel zenginliğini oluşturmaktadır. Kerkük'ün sınırlarını kuzeyinde Erbil ili, kuzey ve kuzeybatıdan Ninova ili, Doğusunda Süleymaniye ili, güney ve güney-batıdaysa Salahadin ili oluşturmaktadır (Nushab, 2008, s. 208).

Kerkük'ün Coğrafi konumu ve iklimi tarımsal üretime ve hayvan yetiştiriciliğine elverişli olup, petrol üretiminin yanı sıra birçok ekonomik potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan en önemlileri ulaşım ve iletişim ağları üzerinde yer almasıdır (Muhammed Azhar Sammak, 1978, s. 228).

1927 yılında petrolün keşfedilmesi ile beraber birçok alanda özellikle endüstri ve endüstriye bağlı ulaşım ve eğitimde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Kerkük'te petrol çıkarılmadan önce ilkel sanayi teknikleri kullanılmaktaydı. Petrol çıkarılmasıyla beraber endüstrinin gelişmesi hız kazanmış ve bu diğer sektörlere de yansımıştır. Ayrıca, petrol çıkarılmasıyla beraber elektrik enerjisine duyulan ihtiyaçlarda artmıştır. Bununla beraber ülkenin elektrik alt yapısı ve elektrik üretim tesislerine yönelik çalışmalar hızlanmıştır (Muhammed Azhar Sammak, 1978, s. 230).

Irak'ta 1952 yılında toplam elektrik tüketimi yaklaşık 210 bin (kw)'dir. Kerkük ili ülkenin toplam tükettiği elektrik enerjisinin yaklaşık %55'ini tek başına tüketmektedir. 1970'lere gelindiğinde bu rakam daha da artmıştır. Bunun en önemli sebebi Kerkük'te o yıllarda yoğun bir şekilde çıkarılan petroldür (Muhammed Azhar Sammak, 1982, s. 265).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sanayide kullanılan enerji tüketiminin %61'den fazlası elektrik enerjisine bağlıyken, bu rakam özellikle 1927'de petrol keşfinin ardından

hızla düşmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda sanayide kullanılan enerji tüketiminin sadece %25'ini elektrik enerjisi oluşturmaktadır (Muhammed Azhar Sammak, 1978, s. 317).

Kerkük ilinde 1927 yılında gerçekleşen petrol keşfinden sonra çok sayıda petrol tesisi açılmıştır. Bu durum petrol üretim ve tüketim hacmini gün geçtikçe artırmıştır.

Irak'ın Kuzey Petrol Şirketinin "Baba Karkar" sanayi bölgesinde üç üniteli buharlı merkezi bir elektrik santrali ve acil durumlar için gazlı santralleri bulunmaktadır. Şirketin coğrafi operasyon alanlarının genişlemesi nedeniyle Kerkük'ten uzakta bulunan tesisleri ve santralleri ulusal ağa bağlanmıştır (Al-Rawi,1981, s.38).

En önemli buhar santrallerinden biri olan "Dibs" santralinden, "Mullah Abdullah" elektrik santrali "Taza" bölgesinde 320 MW ile tesis edilen gazlı Kerkük elektrik santralidir. Irak'ta sanayi sektörü, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan, diğer sektörlerin kalkınmasına katkıda bulunan, birçok işçi için iş oluşturan sonuç olarak da Gayri Safi Milli Hasılayı artıran en önemli sektörlerden biridir. Ancak bir bütün olarak Irak, petrol devrimini gerçekleştirirken dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Çünkü 1973 ve 1981 yılları arasında dünya petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak petrol geliri önemli ölçüde düşmüştü. Aynı zamanda İran'la sekiz yıl süren savaş Kerkük'ün gelişmesini ve imarını büyük ölçüde etkilemiştir.

Kerkük'te sanayi sektöründe petrol üretiminin yanında diğer imalat ve ekstraksiyon endüstrileri de bulunmaktadır. Bunlar genellikle, petrolün ilk rafine edilmesinden üretilen kükürt gibi imalat ve ekstraksiyon endüstridir. Küçük ölçekli sanayi tesisi sayısı 807'dir. Buda yaklaşık Irak'taki küçük işletme sayısının %5'ini oluşturur. Orta- ölçekli sanayi tesislerinin sayısı ise 17 olup, Irak'taki toplam orta-ölçekli tesislerin yaklaşık %18,5'unu oluşturmaktadır. Ayrıca 1980 yılında kurulan Kerkük Çimento Fabrikası "Nielan" bölgesinde bir Japon şirketi tarafından yapılmıştır. 1984 yılında Fabrika çalışmaya yaklaşık 2 milyon ton üretim kapasiteyle başlamıştır (Al-Sakani, 1992, s. 43).

Kerkük'te petrol rafinerisi ile üretilen doğal gaz üretimi tesisleri bulunmaktadır. Bu doğalgaz, inşaatlarda kullanılan mermer taşı, kireçtaşı, örsler ve seramik işlerinde

kullanılan çamurların üretiminde kullanılmaktadır. Bu duruma dayanarak Kerkük'te birçok sanat dalı ve meslek kurulmuştur (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2006, s.6).

1.5. KERKÜK İLİ VE PETROL AÇISINDAN TARİHİ GELİŞİMİ

1.5.1. Kerkük ve Petrol Sahaları

Irak'ta çeşitli alanlarda yeryüzüne sızması neticesinde öğrenilen petrol beş bin yıl öncesine kadar dayamakta ve çeşitli yerlerde bu petrol sahaları olduğu bilinmektedir. Kerkük, el-Kiyare ve Tuzhurmatu sahaları bunların başlıca sahaları addedilebilir. Nitekim eskiden Iraklılar, kanal, gemi, inşaat ve yer yüzey işleri gibi çeşitli sahalarda petrolü kullanmışlardır (Jafar, 1992, s. 6).

Modern asırda ilk defa Kerkük petrollerini çıkarma çalışmaları Naftaci ailesi tarafından yapılmıştır. Bu aile, Osmanlı Fermanıyla Kerkük'te bulunan Baba Kerker petrol kuyuları ve çevresinde bulunan petrol vadisi kendilerine verilen Iraklı bir ailedir. (Süleyman,1979, s.74) bahse konu alanlarda yüzeysel üç tane kuyu bulunmakta ve bu kuyularda petrol, herhangi teknik bir yöntem kullanılmaksızın tamamen ilkel usullerle kovalar kullanılarak elle çıkarılmaktadır. Bu aile elindeki petrol kuyularını ya da sahalarını kiralayabilmekte veya karşılığında kendilerine petrol çıkarsınlar diye başkalarına verebilmekteydi. 1639 yılında o zamanın padişahı olan VI. Murat fermanıyla Osmanlı Devleti tarafından Naftacizade ailesine verilen bu imkânlar petrolün çıkarılma tarihinde ilk olma özelliği taşımaktadır. Petrolün bu ailenin kontrolüne olması yaklaşık üç yüz yıl sürmüştür (Kawthar, 2008, s. 25).

Aşağıdaki tablo 3'te Kerkük'teki petrol sahalarını ve yaklaşık olarak üretim miktarlarını göstermektedir.

Tablo 3: Kerkük'teki Petrol Sahaları

Petrol Sahası	Üretim Miktarı (Günlük)	Ek Bilgi
Kerkük Sahası	550-700 bin Varil	Genişlik açısından dünyada 5. Büyük saha olarak bilinmektedir, Kerkük'te bulunur yaklaşık olarak 300 tane kuyusu vardır.
Bay Hasan Sahası	100-150 bin Varil	Bay Hasan Kuyuları Kerkük kuyularından daha derindir. Haziran 1959'dan beri bu kuyularda üretim yapılmaktadır.
Cambûr Sahası	756-100 bin Varil	Kerkük'ün kuzey doğusunda yer alır, Bay Hasan ve Kerkük Petrol sahalarının paralelinde yer alır. Ağustos 1959'dan beri bu sahada üretim yapılmaktadır.
Habaz Sahası	30 bin Varil	
Yeni Hamrin Sahası	Bu sahalar henüz geliştirilememiştir.	
Cambûr Sahası	18 bin Varil	Kerkük'ün kuzey doğusunda, Bay Hasan ve Kerkük petrol sahalarının paralelinde yer alır, Ağustos 1959'dan beri üretim yapılmaktadır.
Bağdat'ın Doğusu Sahası	Yaklaşık 20 bin Varil	
En-Necme Sahası	100 bin Varilden fazla	Ninova vilayetinde bulunan bir sahadır.
El-Ğurâf Sahası	Şu anda günlük 100 bin varilden fazla üretim yapılmaktadır. Araştırmalara göre 2017 yılı ortasında günlük 230 bin varile çıkacaktır. Tahmini rakamlara göre bu sahaya yaklaşık 900	er-Rifâ'î beldesinde bulunmaktadır.

	milyon varil petrol bulunmaktadır.	
--	------------------------------------	--

Kaynak: EIA, Iraq Energy Data, Op Cit., s.9.

Tablo 3'te ele alındığı gibi Kerkük'te 2003'ten önce dört petrol üretim sahası bulunmaktaydı, iki tanesi ise keşfedilmiş durumda ancak henüz geliştirilmemiştir. Bu sahalardan Kerkük petrol sahası (550-700 bin V/G) Bay Hasan petrol sahası (100-150 bin V/G), Cembûr sahası (75-100 bin V/G), Habaz sahası (30 bin V/G) ve diğer keşfedilen iki petrol sahası, bunlar Kerkük'te bulunan petrol sahaslarıdır (EIA, Iraq Energy Data, Op Cit., s. 9).

Kerkük'ün tüm petrol sahaslarında bulunan petrol miktarı 35 milyar varilden çok olduğu tahmin edilmektedir. Bunların üretimi ise 750 bin ile bir milyon arasında değişmektedir.

Orta ve Kuzeyde Bulunan En Önemli Petrol Alanları:

Kerkük Sahası: Bu petrol sahası genişlik bakımından dünyada beşinci sıradadır. Kerkük'te bulunan, 300 kuyusuyla günlük yaklaşık 35 bin varil petrol çıkarılmaktadır.

Bay Hasan Sahası: Kerkük petrol sahasının batısında yer almaktadır, buranın kuyuları Kerkük kuyularından daha derindir, Haziran 1959'dan beri burada petrol çıkarılmaktadır.

Cambûr Sahası: Kerkük'ün kuzey doğusunda yer almaktadır, Kerkük ve Bay Hasan petrol sahaslarının hizasında bulunmaktadır, bu alanda da Ağustos 1959'dan beri petrol çıkarılmaktadır.

Bağdat'ın Doğu Sahası: Bu sahada da günlük 20 bin varil petrol üretilmektedir.

en-Necme Sahası: Ninova vilayetinde bulunur, günlük petrol üretimi 100 bin varili geçmektedir.

el-Ğurâf Sahası: er-Rifâ'î beldesinde bulunur, bu sahada bulunan 18 kuyudan günlük yaklaşık olarak 100 bin varil petrol elde edilmektedir. Araştırmalara göre 2017'nin ortalarında bu miktar 230 bin varili bulacaktır. Ayrıca tahmini tespitlere göre burada 900 milyon varil petrol bulunmaktadır (Fred Gairli, 2017).

1.5.2. Kerkük Ham Petrol İhracatı:

Petrol ihracatı konusu, farklı siyasi koşullar altındaki petrol üretimi miktarından bahsetmeden ele alınamaz. Bundan dolayı petrol üretim dönemlerinden hareketle Kerkük'ün petrol ihracatı konusuna ve bu dönemlerin özelliklerine değinmeye çalışacağız.

Aşağıdaki tablo 4'te Kerkük petrol ihracatı dönemlerini yansıtmaktadır.

Tablo 4: Kerkük Petrollerinin İhracat Dönemleri

Dönem	Tarih	Olayları
İlk Dönem	1973	Irak Hükümeti bu dönemde petrolün tümünün çıkarılması ve üretimini eline aldı, bu dönemde petrol üretimi günlük 928524 varile ulaştı. Petrol endüstrisi kayda değer bir gelişmeye tanık oldu.
İkinci Dönem	1980-1989	Bu dönemde İran-İrak savaşı patlak verdi, Kerkük'ün ham petrol üretimi % 6.7 oranında düştü. Petrol endüstrisi bu dönemde büyük bir durgunluğa şahit oldu.
Üçüncü Dönem	1990-2003	Bu Dönemde de Irak'ın Kuveyt'i işgali yine petrol üretimini olumsuz etkiledi.

Kaynak: George Aziz Yakut, "17 Temmuz Devrimi öncesi sonrası Petrol", *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, Dar al-Thawra Gazetecilik ve Yayıncılık, Sayı 5, Eylül 1988, s. 108.

İlk aşama, 1973 yılında Irak hükümetinin petrol çıkarma endüstrisinin kontrolünü ele geçirmesiyle başlar. Mart 1973'teki ilk anlaşma nedeniyle, yabancı şirketler kamulaştırma kararını kabul ettiler. Birinci dönemin sonu 1979'a denk gelmekte ve bu tarih İran-İrak savaşının patlak vermesinin hemen öncesiydi. Bu aşamada ya da dönemde petrol üretimi 928524 varile kadar çıktı, bu 1973 öncesinin iki katı anlamına gelmektedir. Bu aşamada petrol endüstrisi önemli bir gelişme

kaydetmiştir. O dönemde Irak ve Suriye hükümetleri arasındaki siyasi problemlere rağmen üretim başlangıcında 100 bin varilden 1979'da yaklaşık 1666176 varile yükselmiştir. Bu dönemde Kerkük petrol üretimi bu durumdan etkilenmediğini görmekteyiz. Ancak bu çerçevede, Kerkük petrol üretimi 1973'ten önce dalgalanarak, ilk dönemde yabancı şirketlerin hâkimiyeti nedeniyle varlığını gösterememiştir. Kerkük petrolünün Irak'ın içinde çeşitli bölgelerde satılması ve ihraç edilmesi Irak ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir (Yakut, 1988, s. 108).

İkinci dönem ya da aşama olarak addedilen 1980-1989 yıllarında İran-İrak savaşı patlak vermiştir. Bu dönemin sonu ise Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonraki yıllar ise ikinci dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde ham petrol endüstrisi önceki döneme oranla düşerek %6.7 daralmıştır. İkinci dönemin başlarında günlük petrol üretimi 1666176 varil iken, 1979 yılı sonlarında bu miktar günlük 214889 varile kadar düşmüştür. Bu da petrol üretiminin %87 oranından düştüğünü göstermektedir. Bu büyük kayıpların sebebi başlayan İran-İrak savaşıdır, bunun ülke üzerindeki olumsuz etkileri çeşitli sanayi ve ticari sektörlerinde kendini göstermiştir. Bu savaş döneminde Kerkük petrolünün üretimi artmasına rağmen ihracatın oldukça düşük olduğunu görmekteyiz, petrol boru hatlarının düşük kapasiteli olması ve Suriye'nin bu savaşta İran'ın yanında yer alması petrol ihracatının düşmesine sebep teşkil etmiştir.

Bazı sebeplerden dolayı Kerkük petrolü genel olarak güçlü bir canlanma yaşadığı görülmüştür, en önemli sebebi Kerkük petrol sahalarının askeri operasyonların dışında kalmasıdır. Savaş boyunca Irak'ın Kerkük petrol sahalarını elinde bulundurması ve Kerkük petrolünün Türkiye topraklarından geçen petrol boru hattıyla ihracat gücünün artırılması diğer sebepler arasında addedilmektedir. Bu petrol boru hattıyla günlük bir milyon varil petrol taşınmıştır. 1987 yılında Türkiye topraklarında geçen boru hattı inşa edilmiş, bu borularla günlük yarım milyon varil petrol taşınmış, buna bağlı olarak Türkiye'den geçen petrol miktarı artarak bir buçuk milyona ulaşmıştır (Muna Ali Duajj, 2002, s. 205).

Üçüncü dönem ise 1990-2003 yılları arasındaki dönemdir, bu dönem Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği dönemdir. Bu dönem petrolün üretimi ve ihracatı konusunda bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde günlük petrol üretimi 602 varile

kadar gerilemiştir. Bu oranlar bir önceki döneme göre %30 kadar düştüğünü göstermektedir. Bu Irak'a uygulanan ambargo ve petrol sahalarının tahrip edilmesine bağlanmaktadır. Petrol üretimi ve ihracat sektörü keskin bir düşü yaşadı, Kuveyt'in işgali ve Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgali döneminde tamamen durmuştur. Birleşmiş Milletlerin ve Irak hakkındaki 986 kararından dolayı yaşanan diplomatik krizler de petrol üretim ve ihracatının düşmesine sebep olmuştur. Bu süreçte yeni petrol boru hatları inşa edilmemiş ancak eski borularla petrol ihraç edilebilmiştir (Muna Ali Duaij, 2002, s. 225).

Genel olarak Irak petrol ihracatından bahsetmeden Kerkük petrol ihracatını ele almak mümkün değildir. Buradan hareketle SOMO şirketi petrol ihracatı tekelini elinde bulundurmaktaydı, bu şirket 1995 yılında kurulan petrol bakanlığına bağlı bir şirkettir. (Gıda karşılığında petrol kararı tarihinde) 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgaline kadar bu şirket petrol üretimi ve ihracatını elinde bulundurmaktaydı.

Irak insani ihtiyaçlarını karşılayabilmek için petrol ihraç etmekteydi, bu petrol gelirlerinin %25'ini Kuveyt savaşında etkilenenlere ve Birleşmiş Milletlere silah teftiş programı karşılığında ödemekteydi. Daha sonra ABD gelip tüm petrol gelirlerini ve günlük 1.2 milyon varil petrolü eline aldı. Bunun yarım milyon varili Avrupa ülkelerine yaklaşık 150 bin varil Asya ülkelerine ihraç edilmekte En az kısmı da Türkiye Ürdün ve Suriye gibi ülkelere sevk edilmekteydi.

Aralık 2002'den bu yana Irak petrollerinin Amerika'ya akmaya başlamasıyla Venezüella petrollerinin gerilemesi başlamıştır. Uzmanlara göre yeni sondaj kuyularının açılması bunların borulara bağlanması, boru hatlarıyla ve tırlar ile nakledilebilmesi gibi durumlar Irak'ın kendi petrol endüstrisinin geliştirebilmesini ve tasfiyesini yapabilmesini zorunlu hale getirmiştir. Her yeni çıkarılan bir milyon varil petrol yaklaşık olarak 3-5 milyar dolar tutmaktadır, eğer Irak günlük ürettiği bir milyon varil petrolün üzerine çıkararak bunu üç buçuk milyon yapmak istiyorsa ek bir milyon varil üretmek için beş milyar dolar sağlamak durumundadır.

Halihazırda Irak Hükümeti 2017 itibariyle petrol ihracatı günlük yaklaşık 3.5 milyon varildir. Bunun %22'si Basra'nın ham petrolünden ve % 45'i ise Basra'nın hafif petrollerinden müteşekkildir. Geri kalan kısım ise Kerkük petrolüdür (Miller, 2018, s. 108).

1.5.3.Irak Petrol İstatistikleri

Irak'ın kanıtlanmış petrol rezervleri yaklaşık 112 milyar varildir. Irak petrolünün % 80'i hala belirsiz, bu nedenle bu belirsiz rezervin 360 milyar varil olduğu tahmin ediliyor. Irak petrol rezervleri, toplam dünya rezervinin yaklaşık % 10,7'sidir. Irak, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük petrol rezervlerini işgal ediyor. Irak'ın petrol rezervleri ABD'nin dört katı Irak petrolü, arazideki tüm alanların varlığı ile karakterizedir, bu nedenle, üretim maliyeti, Kuzey Denizi'nde on dolara varan varil üretme maliyetine kıyasla, varil başına 0.95 ile 1.9 dolar arasında değişen dünyadaki en düşük maliyettir Irak'ta her türlü yağ, hafif, orta ve ağır Irak petrol sektöründeki insan faktörü, Orta Doğu'daki en iyilerden biri olarak tanımlanmaktadır. Milli bütçe 2018 harcamaların 88 milyar dolar olarak ön görülmüş ve önerilmiştir. Aynı yıl için beklenen milli gelir ise 77 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Bu gelirden 65 milyar dolar petrol satışları ve gelirlerinden oluşmaktadır. (Bir varilin fiyatı 40 dolar olarak hesaplandığında 3.9 milyon varile denk gelmektedir) Kerkük petroleri artarak toplam bu gelire yaklaşık %40 oranında destek sağlamaktadır. Kasım 2017 itibariyle de Irak Federal Hükümetinin petrol ihracatı günlük 3.5 milyon varile ulaşmıştır. Bu ise şimdiye kadar aylık bazda en yüksek değerdir. (2016 Aralık ayına baktığımızda bu rakamın daha da yüksek olduğunu görmekteyiz). Ortalama bir varil petrol 57.19 dolar olduğunda ihracat bunun %22'si Kerkük'ün ağır petrolünden %39 ise hafif petrolünden oluşmakta ve tük Kerkük petrol sahalarında yapılan ihracat ise günlük yaklaşık 281 milyon varile dayanmaktaydı (Miller, 2018, s. 108).

Tablo 5: Irak Petrol İstatistikleri

Yıl/Ay	Önerilen Bütçe (Milyar \$)	Milli Gelir (Milyar \$)	Petrolün Milli Gelirdeki Payı (Milyar \$)	Bir Varil Fiyatı \$	Milyon Varil	Milli Gelirdeki Kerkük Ağır P. Oranı %	Milli Gelirdeki Kerkük Hafif P. Oranı %
2018/-	88	77	65	40	3.9	-	-
2017/Kasım	-	-	-	-	3.5	-	-
2016/Aralık	-	-	-	57.19	-	22	39

Kaynak: Najat Kawther, *Petrol Yatırımlarının Başlangıcı ve Bunun Kerkük Nüfusu Üzerindeki Etkisi*, Mezopotamya, No. 13-14, Cenevre, Irak ulusu Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 25.

Aşağıdaki rakamlar istatistiklere göre Asya kıtasına satılan Kerkük petrollerinin resmi rakamlarını göstermektedir.

0.25, Dolar Amman/Dubai Kerkük hafif petrolü

3.85 Dolar Amman//Dubai Kerkük ağır petrolü

Kerkük'ten Avrupa'ya satılan petrol miktarları ise şu şekildedir:

3.05 Dolar Brent Kerkük hafif petrolü

6.30 Dolar Brent Kerkük ağır petrolü

Brent'te Kasım ayında ortalama bir varil 62.90 dolar iken Dubai'de 61 dolar olarak gerçekleşmekteydi. Basra petrolü varil başına 60.75 dolar'dan Asya'ya satılırken Avrupa'da satışı 59.83 dolardan gerçekleşti. Kerkük ise varili Asya'da 57.15 dolar olarak satılmasına karşın Avrupa'da aynı petrol 56.58 dolar olarak gerçekleşti.

2018 yılında buna benzer indirimler devam ettiği takdirde ve ihracat çeşitliliğinde ihracatta varil başına 46 dolar olduğunda Dubai'de 47 dolar ve Brent'te 49 dolar olarak gerçekleşmektedir. Düşen petrol fiyatlarında bu makul bir varsayımdır. Bu her ne kadar OPEC hedeflerini aşmak anlamına gelse de kasım ayında en yüksek miktarlarda olan günlük 100 milyon varili aşmayan Kürdistan Bölgesel Hükümetinin

petrollerini de Irak petrollerine dâhil ettiğimizde 3.9 milyon varili bulmaktadır. Irak Federal Hükümeti'nin ortalama varil başına 57 dolardan petrol ihraç ettiğinde geliri 81 milyar doları bulmaktadır. Harcama seviyeleri tutturulduğu takdirde bütçenin, diğer bir ifade ile gelir ve giderlerin dengeleneceği anlamına gelmektedir (Werner Özlo, 2006, s. 41).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ PETROL REZERVLERİ VE KULLANIM ALANLARI

Enerji, toplumsal hayatı devam ettirebilmemiz için gerekli olan süreçlerin büyük çoğunluğu için vazgeçilmez bir girdi olup; sanayi, ulaştırma, konut ve ticarethane alt sektörlerinde kullanılmaktadır. Bu yönüyle enerji, bir ülkenin ekonomik ve sosyal bakımından gelişiminde temel belirleyici ve sürükleyici bir niteliğe sahiptir. Bugün dünyada tüketilen enerji, çok sayıda enerji kaynağından elde edilirken; petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynaklar, bu kaynakların %86'sını oluşturmaktadır (TPAO, 2017).

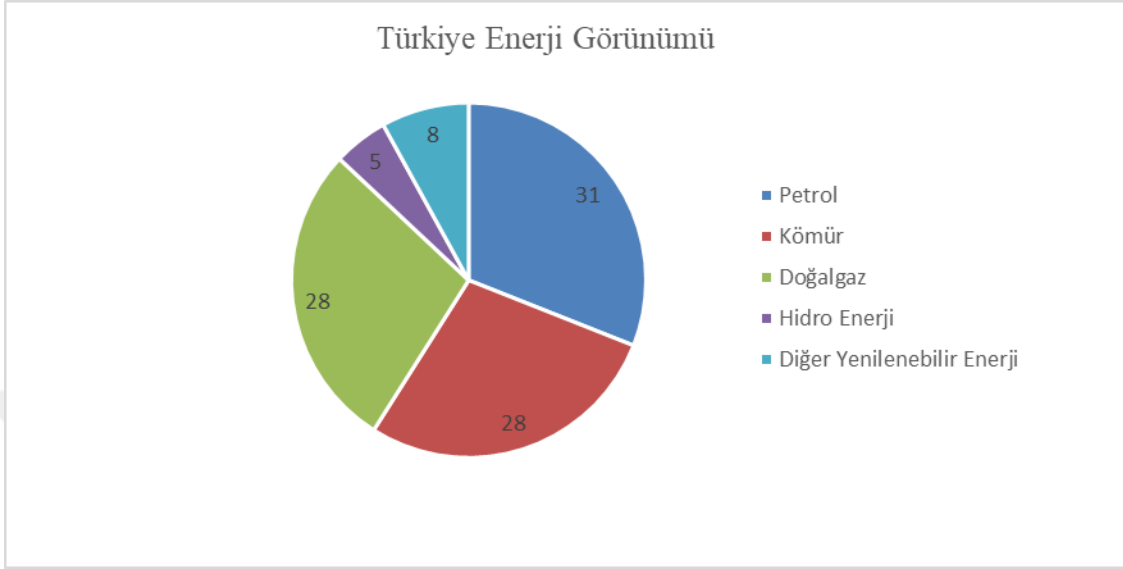
Çalışma kapsamında Türkiye'nin 2008-2017 yılları arasındaki petrol sektörü ve gelişimi, petrol üretimi ve tüketimi, petrol arama ve taşıma faaliyetleri, rafineri ve dağıtım faaliyetleri, petrol ürünleri hareketliliği, petrol ithalatı ve ihracatı konularında yayınlanmış resmi istatistikler dikkate alınarak bilgi verilmiştir

2.1. TÜRKİYE'DE PETROL SEKTÖRÜ ve GELİŞİM SÜRECİ

Petrol, hidrojen ve karbondan oluşan ve içerisinde az miktarda nitrojen, oksijen ve kükürt bulunan çok karmaşık bir bileşimdir. 2017 yılında dünya petrol üretimi 97,4 milyon varil/gün rakamına ulaşmıştır. Birincil enerji kaynakları arasında stratejik konuma sahip olan ham petrol 2017 yılı itibarıyla dünya enerji talebinin %33,7' sini karşılamıştır. Türkiye'nin sınırlarına komşu olan coğrafyada, dünya petrol rezervlerinin %65'i bulunmakta olup bu rezervlerin de yaklaşık %41'i üretilebilecek düzeydedir. Türkiye ise, sahip olduğu jeopolitik yapının farklılıklarından dolayı komşusu olan İran, Irak ve Suriye kadar petrol rezervlerine sahip değildir (Petrol-İş). Bununla birlikte, 2030 yılına kadar %40 oranında artması beklenen dünya birincil enerji talebinin önemli bir bölümünün, Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyanın kaynaklarından karşılanması öngörülmektedir (ETKB, 2019).

Gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan Türkiye, dünyanın önemli enerji talep eden ülkeleri arasındadır. 2016 yılı itibarıyla Türkiye'nin 136,2 milyon ton petrol eş değeri (TPE) olan birincil enerji talebinde petrol, %31'lik oran ile ilk sırada yer almaktadır (TPAO, 2017, s.34).

Şekil 1: Türkiye Enerji Görünümü

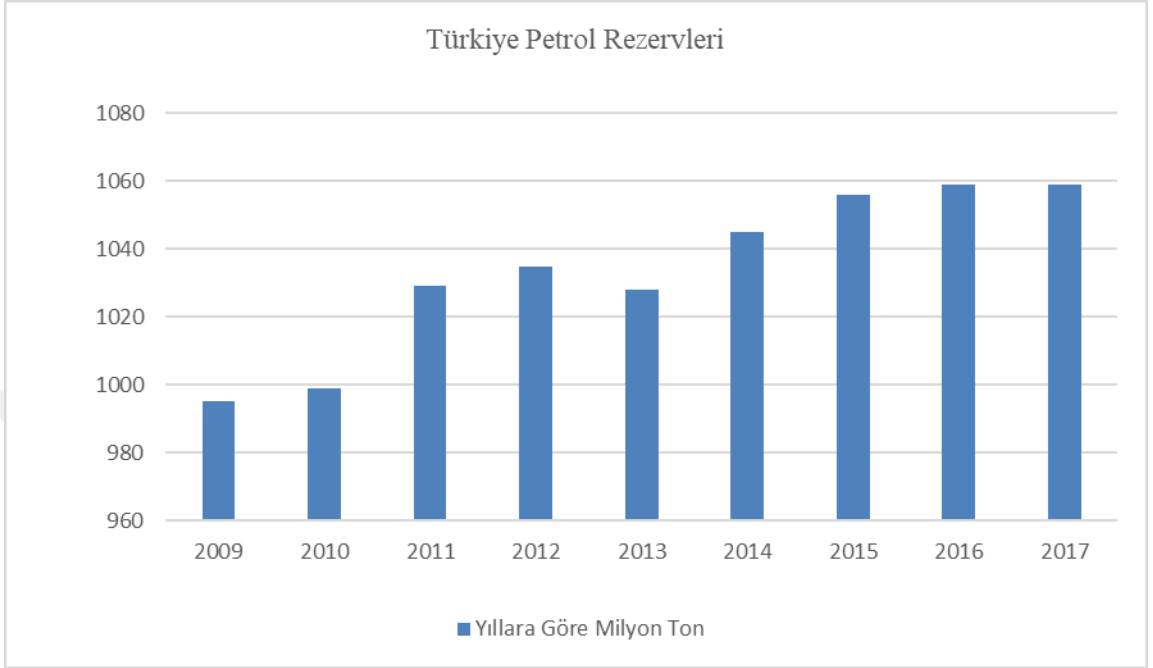

Kaynak: TPAO http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sector_rapor_2017.pdf 21/08/2019

Yukarıdaki Şekil 1’de gösterilen Türkiye enerji görünümü, küresel enerji bileşenleri ile büyük benzerlik arz etmektedir. 2016 yılı itibariyle; küresel enerji tüketiminde %33,3 oran ile petrol ilk sırada yer alırken ikinci sırada ise %28,1 pay ile kömür tüketimi yer almaktadır (Koç, Ali ve Diğerleri, 2018, s. 89).

2017 yıl sonu itibariyle kanıtlanmış küresel petrol rezervi yaklaşık 239.3 milyar ton seviyesinde olup (BP, 2018, s. 12) Türkiye’nin ise kanıtlanmış, muhtemel ve mümkün petrol rezervleri toplamı ise yaklaşık 1 milyar ton civarındadır (MAPEG, 2019). Türkiye, mevcut rezervlerinden çıkardığı petrol miktarından daha fazla petrole dayalı enerji tükettiği için petrol ithalatı yapmak zorunda kalmaktadır. 2017 yılında ham petrol ithalatı 25,8 milyon tona, petrol ürünü ithalatı ise 16,8 milyon tona ulaşmıştır. Bununla birlikte, yaklaşık 10,1 milyon ton petrol ürünü ihracatı yapılmıştır (ETKB, 2019).

Şekil 2: Yıllar İtibariyle Türkiye Petrol Rezervleri

Kaynak: MAPEG, (http://www.mapeg.gov.tr/petrol_istatistik.aspx/20/03/2019)

Türkiye'nin petrol rezervi tablosuna bakıldığında en büyük değişim sebebinin, 2011 yılında gerçekleşen 30 milyon tonluk bir rezerv artışının olduğu görünmektedir. 2011-2017 yılları arasında mevcut rezerv miktarı, yine aynı yıl aralığında %16 seviyesinde artış gösteren açılan kuyu sayısına rağmen kayda değer bir gelişim gösterememiştir. Bu sonuçlar çerçevesinde, açılan kuyulardan ekonomik olarak işlenecek ve rezervlerimizi artıracak nitelikte petrol çıkarılmadığı sonucuna ulaşılabilir.

2.2. DÖNEMLER İTİBARIYLA PETROL ÜRETİMİ

2017 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin ham petrol üretiminin tamamı kara alanlarından yapılmaktadır. Dünyada petrol endüstrisi gelişmiş bazı ülkeler kara üretimiyle birlikte deniz alanlarında da üretim yapabilmektedir. Türkiye'nin deniz alanları üzerindeki hidrokarbon üretimi halihazırda sadece doğalgaz ile sınırlı olup deniz alanlarında petrol üretimi yapamamaktadır. 2017 yılında toplam ham petrol yaklaşık 2,5 milyon ton olup ortalama günlük üretim miktarı ise yaklaşık 49.000 varil seviyesindedir (TPAO, 2018, s. 44).

2008-2017 döneminde Türkiye'nin toplam ham petrol üretimi, yıllık toplam ve günlük ortalama varil olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: 2008-2017 Dönemi Yıllar İtibariyle Ham Petrol Üretimi

Dönemler	Yıllık Toplam (ton)	Günlük Ortalama (varil)
2008	2.160.067	43.379
2009	2.401.799	48.233
2010	2.496.113	50.127
2011	2.367.251	47.540
2012	2.337.551	46.943
2013	2.398.454	48.166
2014	2.455.893	49.319
2015	2.515.662	50.520
2016	2.571.928	49.315
2017	2.551.929	49.171

Kaynak: (MAPEG, 2019) ve (TPAO, 2018) verileri baz alınarak derlenmiştir.

Tablo 6'daki verilere bakıldığında dönemler itibariyle petrol üretiminin yükselme eğilimli olduğu ancak bu yükselmenin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2009 yılında bir önceki yıla göre üretim yaklaşık 240.000 ton artarken, 2011 yılında yaklaşık 130.000 ton düşmüştür. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre üretim 20.000 ton bir düşüş göstermiştir. Öte yandan günlük üretim miktarları da dalgalı bir seyir izlemektedir. 2008-2017 döneminde günlük üretim en yüksek 50.520 varil ile 2015 yılında gerçekleşmiş olup 2017 yılında bu miktar yaklaşık 49.000 varil olarak gerçekleşmiştir.

Söz konusu 10 yıllık zaman dilimi içinde (2008-2017) yıllık toplam üretim miktarı sadece %18'lik bir artış gösterebilmiştir. Bu durumun ülkenin petrol talebini

karşılammaktan uzak olduğu değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye'deki petrolün bulunduğu derinlik ve çıkarma maliyetleri ile dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar dikkate alınmadan bu üretim miktarlarının yorumlanması da yanıltıcı olacaktır.

2.3. DÖNEMLER İTİBARI İLE PETROL TÜKETİMİ

Türkiye petrol bakımından ciddi bir şekilde dışa bağımlı bir ülkedir. Petrol üretimi yıllar itibariyle bir artış göstermesine karşın üretimin tüketimi karşılama oranı oldukça düşük seviyededir.

2008-2017 döneminde Türkiye'nin ham petrol tüketimi (günlük ortalama bin varil) ve bu tüketimin kaynakları ile yerel üretimin toplam tüketimi karşılama oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7: 2008-2017 Dönemi Yıllar İtibariyle Ham Petrol Tüketimi ve Kaynakları (bin varil/gün)

Dönemler	Yerel Ham Petrol Üretimi	Ham Petrol İthalatı	İşlenmiş Ürün İthalatı	Toplam Ham Petrol Tüketimi	Üretimin Tüketimi Karşılama Oranı
2008	43	441	200	684	6,29
2009	48	283	376	707	6,79
2010	50	348	295	693	7,22
2011	48	371	254	673	7,13
2012	47	385	248	680	6,91
2013	48	376	298	722	6,65
2014	49	359	316	724	6,77
2015	47	503	242	792	5,93
2016	49	501	303	853	5,74
2017	49	517	339	905	5,41

Kaynak: (TPAO, 2017) ve (TPAO, 2018) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 7'deki verilere göre Türkiye'nin toplam ham petrol tüketiminin 2010 ve 2011 yıllarındaki azalmalar dışında sürekli olarak artış içinde olduğu söylenebilir. 2017 yılı itibariyle toplam ham petrol tüketiminin günlük ortalama 905.000 varil olduğu görülmektedir. Bu tüketimin çok küçük bir kısmı yerel üretim ile karşılanabilmektedir. Tablodaki verilerden görülebileceği üzere üretimin tüketimi karşılama oranının en fazla ulaştığı değer %7,22 ile 2010 yılında yaşanmıştır. 2017 yılında ise bu değer ülke açısından en düşük seviyeye düşmüş ve %5,41 olarak gerçekleşmiştir.

Öte yandan Türkiye ham petrol tüketiminin bir kısmını doğrudan ham petrol ithal ederek karşılarken bir kısmını ise işlenmiş ürün olarak ithal etmektedir. Bu iki kalemin de hem ayrı ayrı kendi büyüklükleri hem de birbirlerine oranları yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemektedir. Ancak ülke açısından işlenmiş ürün ithal yerine doğrudan ham petrol olarak ithalat yapmak daha ekonomik bir tercihtir. Bu perspektiften dönem verilerine bakıldığında 2008 yılında toplam ham petrol tüketiminin yaklaşık %30'luk bir kısmı doğrudan işlenmiş ürün olarak ithal edilmekte iken bu oran 2009 yılında %53 seviyesine çıkmıştır. Sonraki yıllarda da %30-45 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2017 yılında ise toplam ham petrol tüketiminin %37'si işlenmiş ürün olarak %57'si ise ham petrol ithalatı ile karşılanmıştır.

Öte yandan Petrol ve Doğal Gaz Platformu Derneği (PETFORM) 2017 verileri üzerinden yapmış olduğu hesaplama göre üretimin tüketimi karşılama oranının %7 civarında olduğunu öne sürmektedir (PETFORM, 2019). Tablo 7'deki rakamlar ile bu rakam arasındaki farklılığın, kurumların hesaplama dahil ettikleri kalemlerin farklı olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Rakamlar arasındaki ufak farklılıklar bir kenara bırakıldığında ise, Türkiye'nin ham petrol üretim miktarının kendi ihtiyacını karşılamaktan çok uzakta olduğu, bu durumun enerji konusunda dışa bağımlılığı artıran bir neden olduğu ifade edilebilir.

2.4. ARAMA FAALİYETLERİ

2017 yılı itibariyle Türkiye'nin üretilebilir petrol rezervi, 324 milyon varil olarak belirlenmiş olup yeni keşiflerin olmadığı ve mevcut üretim miktarının sabit kaldığı varsayımları altında bu rezervin yaklaşık 18 yıllık bir ömrü bulunmaktadır (TPAO, 2018, s. 42). Bu rezervlerin %73'ü Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) sorumluluk alanındadır. Bu istatistikten de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin ham petrol arama ve üretimi konusunda bir devlet iştiraki olan TPAO'nun başat bir rolü vardır.

Öte yandan TPAO yanında Maden Tetkik Arama (MTA) Kurumu da petrol arama/sondaj faaliyetlerinde bulunmaktadır. Ancak, son on yıllık verilere bakıldığında çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yine bu iki kurumun dışında sahiplik yapısı itibariyle yerli, yabancı ve yerli ve yabancı ortaklığı şeklinde olan diğer şirketlerin de arama faaliyetleri bulunmaktadır.

2007-2017 döneminde şirketler bazında arama kuyusu sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: 2008-2017 Dönemi Yıllar İtibariyle Arama Kuyusu Sayısı

Şirketler/Dönemler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TPAO	*	792	823	857	886	902	923	916	919	922
MTA.	*	61	61	61	61	61	61	61	61	61
Diğer yerli şirketler	*	38	51	65	88	107	113	123	131	141
Yabancı şirketler	*	408	443	463	481	503	515	537	538	544
Yerli & Yabancı şirket ortaklığı	*	125	140	155	167	178	188	193	194	195
Toplam		1.373	1.424	1.518	1.601	1.683	1.751	1.800	1.843	1.863
*Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG), şirketler bazında ayrıntılı üretim istatistik bilgilerini 2009 yılından itibaren yayınlamaya başlamıştır.										

Kaynak: (MAPEG, 2019) (http://www.mapeg.gov.tr/petrol_istatistik.aspx)

Tablo 8’den görüleceği üzere, Türkiye’nin petrol arama faaliyetlerinde başat rolü TPAO oynamaktadır. 2008-2017 döneminde kurumun petrol arama kuyusu sayısı bir artış trendi içindedir. 2015 yılında petrol arama kuyu sayısında küçük bir düşüklük yaşanmış ancak sonraki dönemlerde bu sayı tekrar artmıştır. Bu durumun nedeni TPAO tarafından, 2015 ve 2016 yıllarında, tüm dünyayı etkileyen petrol fiyatlarında görülen ciddi düşüklük olarak ifade edilmiştir (TPAO, 2017, s. 36). MTA’nın petrol arama kuyu sayısında son 10 yılda bir değişiklik olmamıştır. Diğer şirketlerin (yerli, yabancı ve yerli ve yabancı ortaklı) arama kuyu sayıları da sürekli bir artış göstermiştir. Bu şirketlerin petrol arama faaliyetlerinin TPAO’ya kıyasla daha yüksek bir artış gösterdiği ifade edilebilir.

Bu bağlamda Türkiye’nin petrol arama faaliyetlerinin genel olarak sürekli bir artış içinde olduğu söylenebilir. 2017 yılı sonu itibarıyla Türkiye’nin petrol arama kuyu sayısı toplam 1.863 adet olup bu kuyuların toplam metraj uzunluğu 3.876.508 metredir (MAPEG, 2019).

2.5. TAŞIMA FAALİYETLERİ

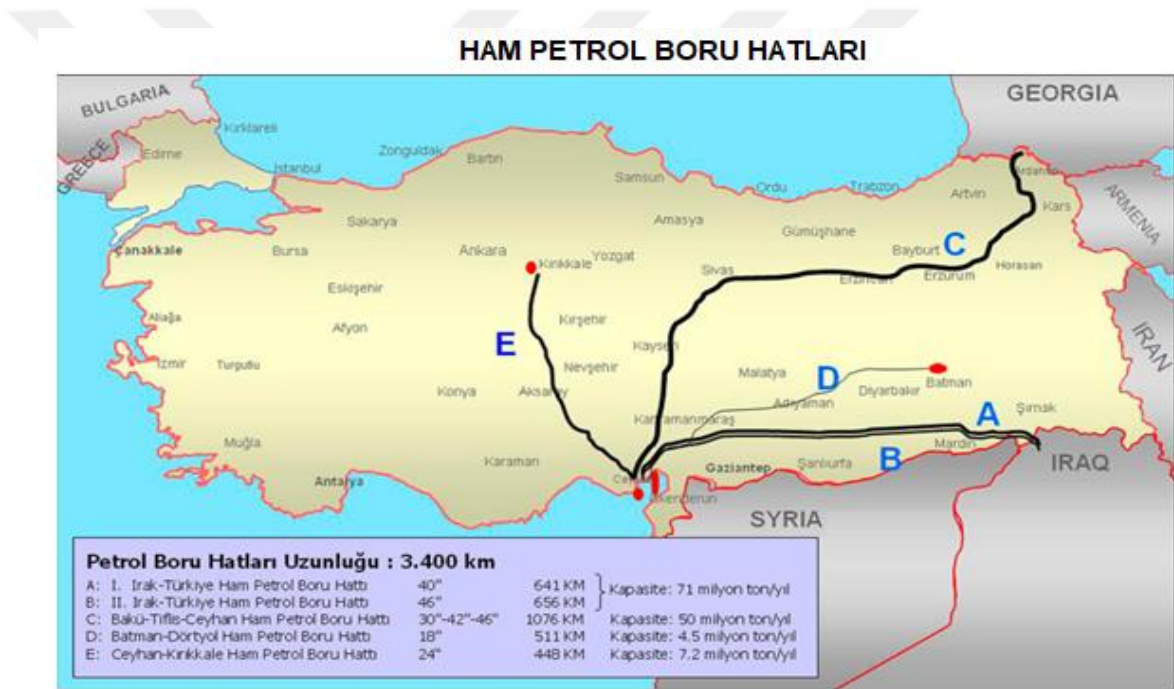
Bir ülkenin ekonomik yönden büyümesi, artarak artan bir hızla üretim yapabilmesine bağlıdır. Emeğe dayalı üretimin yerine sermayenin ön planda olduğu yeni üretim modellerinde enerjiye sahip olmak ve verimli bir şekilde üretime sevk edebilecek bir sistem kurmak, ancak büyük bir yatırım planlaması neticesinde hayata geçirilebilir. Gittikçe küreselleşen dünyada enerji talep eden ülkelere, bu enerjiyi ulaştırabilmek oldukça önemlidir. Enerjinin taşınması, karayolu, demiryolu, havayolu ve deniz yolunun yanı sıra, belki de en kayda değer boru hatlarıyla birbirine bağlanarak yapılabilmektedir.

Türkiye, bulunduğu jeostratejik konumu sebebiyle, bölgesel petrol ve doğal gaz projelerinde öncü rol oynamaktadır (TPAO, 2017, s. 50). Hazar ve Orta Doğu Bölgelerinin zengin petrol rezervlerine sahip olması ve bu rezervlerin, Batı ülkelerine

ulaştırabilmesi için Türkiye, adeta bir geçiş kavşağında yer almaktadır (Zengin vd., 2012, s. 98).

Türkiye’de 4 tane ham petrol boru hattı bulunmaktadır:

- Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı
- Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hattı
- Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

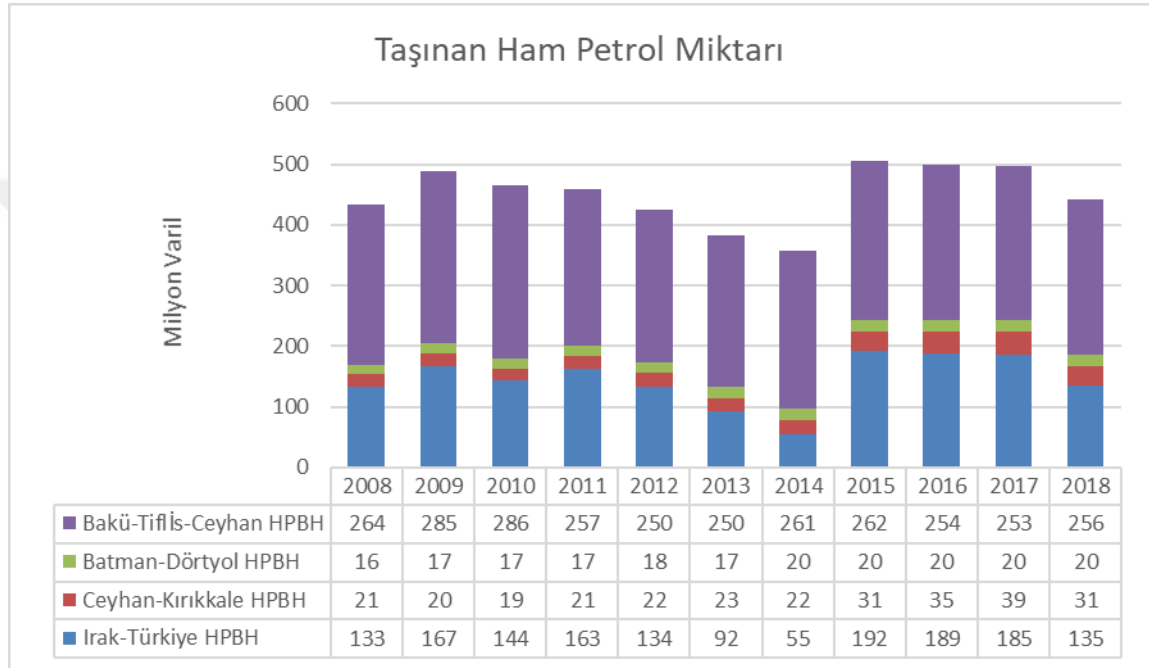

Kaynak: BOTAŞ, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bakü-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hattı Erişim Tarihi: 22.04.2019.

Irak-Türkiye ham petrol boru hattı, 1977 yılında faaliyete geçmiştir. İlgili boru hattının Türkiye sınırları içinde kalan kısmı BOTAŞ’a aittir. Ceyhan-Kırıkkale ham petrol boru hattı 1986 yılında faaliyete geçmiş olup yıllık 7,2 milyon ton petrol taşınmaktadır. Türkiye’nin ilk ham petrol boru hattı olarak kurulan Batman-Dörtyol hattının yıllık petrol taşıma kapasitesi 4,5 milyon tondur. Ayrıca bu hat üzerinden 2017 yılında Batman’da bulunan Tüpraş rafinerisine 1 milyon ton ham petrol sevkiyatı yapılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı, öncelikle Azeri petrolü olmak

üzere, Hazar Bölgesi'ndeki ham petrolü Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşımaktadır. İlgili boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 50 milyon ton seviyesindedir.

Şekil 3: Yıllar İtbari ile Taşınan Petrol Miktarı/Milyon Varil

Kaynak: BOTAŞ, <https://botas.gov.tr/index/tur/faaliyetler/hampetrol/hampetrol.asp> Erişim Tarihi: 23.04.2019.

Şekil 3 incelenecek olduğunda, 2008-2014 yılları arasında taşınan petrol miktarı, azalan bir trend izlemiş, 2015-2017 yıllarında ise istikrarlı bir seviyede kalmış, 2018 yılında ise tekrar düşme eğilimi göstermiştir. 2008 yılı mayıs ayında 150 Dolar'a kadar çıkan ham petrol varil fiyatı, aynı yılın aralık ayında küresel finansal krizin de etkisiyle 54 Dolar seviyesine inmiştir. Hammadde ithalatçı ülkelerin, petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte üretim maliyetleri önemli ölçüde düşmüştür. Bu duruma bağlı olarak enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin taleplerini artırmasına bağlı olarak 2009 yılında söz konusu boru hatlarından taşınan ham petrol miktarı, önceki yıla göre %12 seviyesinde artış göstermiştir.

Tablo 7'de 2014 yılındaki gerilemeye bakılacak olursa; 2014 ve sonrasında, ABD'nin ve Rusya'nın küresel petrol piyasasında stratejik üstünlük sağlamaya yönelik

uyguladıkları politikalar neticesinde talep edilenden daha fazla üretim yapılması petrol fiyatlarının büyük oranda gerilemesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, özellikle Asya’da ekonomik büyüme beklentilerinin, aşağı yönlü revize edilmesi, küresel petrol talebini azaltmıştır. Büyümedeki gerileme, gelişmekte olan ülke para birimlerinin de, ABD Doları karşısında değer kaybetmesine ve üretim maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca keskin bir şekilde düşen petrol fiyatları, petrol üretici ülkelerin de üretim kotalarını azaltmalarına yol açmıştır (Erik vd., 2016, s. 135).

Enerji Bilgi Kurumu (U.S. Energy Information Administration, EIA)’nun 2017 yılı temmuz ayında yayımladığı raporda, 2015 yılı itibarıyla dünya genelinde üretilen petrol ve gaz taşımacılığının yaklaşık %61’i denizyolu taşımacılığı ile yapılmış. Söz konusu rapordaki veriler ışığında, dünyanın en yoğun petrol transit hattı olarak Hürmüz Boğazı işaret edilmektedir. Sonrasında ise yoğunluk sırasına göre; Malakka Boğazı, Süveyş Kanalı ile SUMED petrol boru hattı, Babü’l-Mendeb Boğazı, Danimarka Boğazları, Türk Boğazları, Panama Kanalı ve Ümit Burnu gelmektedir (ORDAF).

Tablo 9: Yük Cinsleri İtibariyle Dünya Deniz Taşımacılığı

YÜK CİNSLERİ İTİBARIYLA DÜNYA DENİZ TAŞIMACILIĞI 2008-2017 (Milyar Ton x Mil)													
YILAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017(**)	2016/15 Değişim %	2017/16 Değişim %	10 Yıllık CAGR (Yıllık Bileşik Büyüme)
Demir Cevheri	4827	5.365	5.852	6.336	6.718	6.931	7.531	7.576	8.035	8.359	6.1%	4.0%	6.3%
Kömür	3.526	3.440	4.047	4,315	4.833	5.033	5.223	4,934	4,903	4.910	-0.6%	0.1%	3.7%
Hububat	2.158	2.221	2.460	2.404	2.594	2.794	3.002	3.301	3.376	3.512	2.3%	4.0%	5.5%
Minor Dökme yükler(*)	8204	7.586	8 739	9.379	9.623	10.175	10559	10.746	10819	10.954	0.7%	1.2%	1.8%
Ham	8851	8132	8 595	8683	9.107	8888	8886	9.021	9399	9.529	4.2%	0.3%	0.8%

Petrol														
Petrol Ürünleri	2.450	2.498	2.604	2.669	2.717	2.784	2.815	2.987	3.105	3.161	3.9%	1.8%	3.3%	
LPG-LNG	956	958	1.148	1.344	1.346	1.348	1.392	1.420	1.529	1.636	7.7%	7.2%	6.0%	
Kimyasal Madde	731	774	834	879	893	917	914	952	993	1.039	4.3%	4.7%	3.6%	
Konteyner	6.737	5.816	6.587	7.211	7.401	7.728	8.168	8.317	8.525	8.816	2.5%	3.4%	3.6%	
Diğer Kuruyükler	3.764	3.533	3.788	3.716	3.844	3.993	4.134	4.212	4.253	4.312	0.9%	1.4%	2.6%	
Toplam	42.204	40.323	44.654	46.936	49.076	50.591	52.624	43.466	54.936	56.131	2.7%	2.2%	3.1%	
(*) Demir cevheri, kömür ve tahıl dışındaki Diğer Dökme Yükler (**) Öngörülen														

Kaynak: Deniz Ticaret Odası

http://www.denizticaretodasi.org.tr/Shared%20Documents/Deniz%20Ticareti%20Dergisi/subat_ek_2017.pdf erişim tarihi 24-04-2019.

Yukarıdaki tablo 9 incelendiğinde deniz yoluyla yapılan petrol taşımacılığının, küresel finansın krizin etkilerini gösterdiği 2008-2009 yılları ile petrol fiyatlarındaki şiddetli dalgalanmaların etkili olduğu 2013-2014 yılları hariç, artan bir trend izlediği görülmektedir. 2016 yılındaki ham petrol ve ürün taşıma talebindeki artış Çin ve Hindistan'ın ham petrol ithalatındaki, Avrupa'nın ise ürün talebindeki artıştan kaynaklanmıştır. Uluslararası sularda, petrol taşımacılığına engel teşkil edecek büyük çaplı bir güvenlik tehdidinin, denizyolu taşımacılığının yıllık kapasitesini etkilemediği tahmin edilmektedir.

2.6. RAFİNE FAALİYETLERİ

Türkiye'nin hali hazırdaki rafineri sayısı 5 adettir. Bunlar, İzmit Rafinerisi, İzmir Rafinerisi, Kırıkkale Rafinerisi, Batman Rafinerisi ve Star Rafinerisi şeklindedir.

Star Rafinerisi Azerbaycan merkezli Socar şirketinin iştirakidir. Temelleri 2011 yılında atılmış olup 2018 yılı Ekim ayında faaliyete geçmiştir (NTV, 2018). Bu tesisin

rafinaj kapasitesi 10 milyon ton düzeyindedir (TPAO, 2018). Çok yakın bir tarihte faaliyete başlamış olduğu için tesisin üretim miktarları ile ilgili istatistiki veriler henüz yoktur.

Diğer 4 rafineri ise Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. (TÜPRAŞ) çatısı altında hizmet vermektedir. TÜPRAŞ, 1983'te Türkiye'deki rafinerilerin devlet eliyle tek çatı altında toplanması için kurulan bir çatı şirket olup 2005 yılında özelleştirilmiştir. Şu an şirketin aktif yönetimi Koç Holding şirketindedir (TÜPRAŞ, 2018). Bu 4 rafinerinin faaliyetleri TÜPRAŞ Rafineleri olarak adlandırılmaktadır.

TÜPRAŞ Rafinelerinin 2008-2017 dönemi üretimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10: 2008-2017 Dönemi TÜPRAŞ Rafineleri Üretimleri (Bin Ton)

Ürünler/Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
LPG	769	619	685	760	783	794	702	904	976	1.024
Benzin/Nafta	4.979	3.966	4.385	4.594	4.826	4.720	4.446	5.823	6.078	6.148
Jet Yakıtı/Gazyağı	2.829	2.003	2.657	2.923	3329	3.637	3.610	5.126	4.565	4.860
Motorin	6.621	4.719	4.911	335	388	395	5.307	8.219	9.361	9.584
Fuel Oil	4.765	2.076	2.408	4.975	5173	5.248	3.483	2.907	1.979	2.103
Bitüm	2.242	2.010	2.789	3.213	3477	2.721	1.920	2.876	3.436	3.496
Makina Yağları	264	247	309	2.959	2810	2.924	114	133	126	199
Kok	0	0	0	399	266	140	0	473	682	868
Diğer 1	311	329	653	741	815	594	518	701	724	600
Diğer 2	0	-1	0	-1	0	2	1	106	1	1
Toplam	22.78 0	15.96 8	18.797	20.898	21.867	21.175	20.10 1	27.26 8	27.92 8	28.88 3
Toplam Değişim (%)	-	-29,9	17,7	11,1	4,6	-3,2	5,1	35,7	2,42	3,4

Kaynak: TÜPRAŞ, 2009-2017 yılları faaliyet raporlarından derlenmiştir.

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde TÜPRAŞ Rafinelerinin toplam 10 farklı ürün grubunda üretim yaptıkları görülmektedir. 2008-2017 yılları arasındaki dönem boyunca, 2009 ve 2013 yılları dışında, toplam üretim miktarının arttığı gözlenmektedir.

Bilindiği üzere 2009 yılı dünya çapında kriz yaşanan bir yıl olmuştur. Buna bağlı olarak da TÜPRAŞ'ın toplam üretimi 2008 yılına kıyasla yaklaşık %30'luk bir azalma göstermiştir. Şirket bu durumun nedenini "ham petrol fiyatlarının 2009 yılı içinde ikinci bir dip yapma riski de dikkate alınarak, piyasa talebi doğrultusunda üretim yapılmış ve operasyonel riski minimize edecek şekilde üretim ve stok optimizasyonu uygulanması" olarak izah etmiştir (TÜPRAŞ, 2010, s. 38). 2013 yılında da toplam üretim miktarı %3,2 oranında bir azalma göstermiş olup bu durumun nedeni olarak "düşük ihracat kârlılığı" gösterilmiştir (TÜPRAŞ, 2013, s. 7).

Diğer dönemlerde ise toplam rafineri üretimi sürekli bir artış göstermiştir. Özellikle 2015 yılında yaklaşık %36'lık bir üretim artışı yaşanmıştır. Bu durumun temelinde ise şirketin yeni yatırımlarının işletmeye alınması yatmaktadır (TÜPRAŞ, 2015, s. 39).

2017 sonu itibarıyla TÜPRAŞ'ın rafineri üretimi toplam 28.883 ton olmuştur. Bu üretimin yaklaşık 1/3'nü motorin grubu üretimi oluştururken yine yaklaşık 1/3'ünü de benzin+jet yakıtı grubu oluşturmaktadır. Kalan üretimler ise diğer 7 ürün grubu ile ilgilidir. Söz konusu bu 3 ürün grubu diğer 7 grup ürüne kıyasla katma değeri daha yüksek ürünlerdir. Bu yönüyle üretim ağırlığının bu gruplarda olması ülke ekonomisi bakımından olumlu bir durum olarak görülmektedir.

2.7. DAĞITIM FAALİYETLERİ

Türkiye'de rafineri üretimi 2018 Ekim döneminde faaliyete geçen Star Rafineri dışında TÜPRAŞ Rafinerileri tarafından yapılmakta olduğu için petrol ürünleri dağıtım faaliyetleri bakımından da TÜPRAŞ'ın önemli bir yeri bulunmaktadır. Şirket'in doğrudan ve toptan ürün satışı yaptığı şirketler/kurumlar şu şekilde sıralanabilir: 1- EPDK tarafından lisanslandırılmış akaryakıt, LPG, ihrakiye, jet yakıtı ve madeni yağ

dağıtım kuruluşları (Lisanslı Dağıtıcılar), 2- Sanayide ağırlıklı olarak petrol ürünlerini kullanan endüstri, petrokimya ve boya şirketleri, 3- Karayolları Genel Müdürlüğü, 4- Belediyeler, 5- Diğer resmi kurumlar ile bu kurumlar tarafından onaylanmış yüklenici firmalar, 6- Özel inşaat veya taahhüt firmaları, 7- Çimento üreticileri, 8- Trading şirketleri, 9- Türk Silahlı Kuvvetleri adına Milli Savunma Bakanlığı (TÜPRAŞ, 2018, s. 66-67).

Bu kurumlar içinde dağıtım işlemleri yönünden en önemli olanı Lisanslı Dağıtıcılar olarak adlandırılan gruptur. 2017 yılı itibariyle Türkiye genelinde toplam 92 adet lisanslı dağıtıcı şirket bulunmaktadır. Ancak şirketlerin sektör payları dikkate alındığında ilk 10 şirketin sektör payının %80'den fazla olduğu görülmektedir. Bu yönüyle petrol dağıtım piyasasının rekabetçi ama oligopol bir yapıda da olduğu ifade edilebilir (EPDK, 2018, s. 35).

Yıllar itibariyle ilk 10 lisanslı dağıtım şirketinin sektör payları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 11: 2008-2017 Yıllarında İlk On Lisanslı Dağıtım Şirketinin Pazar Payları

Yıllar	1.Şirket	2.Şirket	3.Şirket	4.Şirket	5.Şirket	6.Şirket	7.Şirket	8.Şirket	9.Şirket	10.Şirket	İlk 10 toplam (%)
2008	OMV POAŞ 30,7	SHELL 19,8	OPET 15,8	BP 11,8	TOTAL 4,9	AKPET 3,5	ALTIN BAŞ 2,1	BÖLÜNM EZ 1,3	TURKUAZ 0,9	ENERJİ 0,8	91,6
2009	OMV POAŞ 26,7	SHELL 18,6	OPET 17,6	BP 11,3	TOTAL 5,8	AKPET 2,7	ALTIN BAŞ 2,5	TP 1,8	BÖLÜNME Z 1,4	TURKU AZ 1,2	89,6
2010	OMV POAŞ 24,7	SHELL 19,1	OPET 16,6	BP 10,8	TOTAL 5,6	ALTIN BAŞ 3	AKPET 2,3	TP 1,9	BÖLÜNME Z 1,4	LUKOİ L 1,4	86,8
2011	OMV POAŞ 23,7	SHELL 17,6	OPET 17,2	BP 9,4	TOTAL 5,2	ALTIN BAŞ 3	LUKOİ L 2,1	TP 2	MİLAN 1,7	AKPET 1,5	83,4

2012	OMV POAŞ 22,4	OPET 17	SHELL 16,7	BP 8,9	TOTAL 6	TP 3,7	ALTIN BAŞ 2,2	MİLAN 2,1	LUKOİL 2	AYTE MİZ 1,9	82,9
2013	OMV POAŞ 23	OPET 18	SHELL 17,2	BP 8,9	TOTAL 5,3	TP 3,4	LUKOİL L 2,4	AYTEMİZ 2	MİLAN 1,8	ALTIN BAŞ 1,7	83,7
2014	OMV POAŞ 24,24	SHELL 17,37	OPET 17,3	BP 8,91	TOTAL 5,3	TP 4,37	LUKOİL L 2,52	AYTEMİZ 1,92	ALTINBAŞ 1,6	MİLAN 1,6	85,13
2015	OMV POAŞ 24,42	OPET 17,16	SHELL 15,85	BP 8,37	TOTAL 5,46	TP 4,34	LUKOİL L 2,52	AYTEMİZ 2,14	ALTINBAŞ 2,1	KADO OĞLU 1,74	84,1
2016	OMV POAŞ 21,71	OPET 17,39	SHELL 16,1	BP 8,8	TOTAL 5,49	TP 4,33	AYTE MİZ 3,28	LUKOİL 2,42	ALTINBAŞ 2,19	KADO OĞLU 1,79	83,5
2017	OMV POAŞ 21,18	OPET 17,59	SHELL 15,2	BP 9,2	TOTAL 5,62	AYTE MİZ 3,91	TP 3,85	LUKOİL 2,63	ALTINBAŞ 1,92	KADO OĞLU 1,68	82,77

Kaynak: EPDK, 2008-2017 yılları Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Tablo 11 incelendiğinde ilk dikkati çeken husus 2008-2017 döneminde ilk 10 lisanslı dağıtım şirketinin pazar payı toplamalarının her zaman %80 oranı üzerinde olduğudur. Ancak, dönem başında %91,6 olan bu oran, dönem içinde dalgalanmalar olmakla birlikte 2017 dönemi sonunda %82,77 seviyesine inmiştir. Bu yönüyle sektörün daha fazla rekabetçi olma eğiliminde olduğu ama bunun henüz çok başında olduğu söylenebilir. Bunu destekleyen bir bilgi olarak ilk 2 sırada yer alan firmaların pazar payları daha hızlı bir şekilde azalması söylenebilir.

Yine tablo 11'deki verilere göre, pazar payında birinci olan şirket 10 yıllık dönem içinde aynıdır, OMV POAŞ. Bu şirket, bir devlet iştiraki olan "Petrol Ofisi"nin özelleştirilmesi ve sonrasında yabancı bir ortak alması ile oluşmuştur. Sektör ikincisi ve üçüncüsü olan firmalar ise yıllara göre Shell ve Opet şirketleri olmuştur. Bu şirketlerden Shell yabancı menşeli bir firma iken, Opet yerel bir firmadır. Opet, TÜPRAŞ ile birlikte Koç Holding şirketinin yönetimi altındadır. Yine tablodaki verilere göre sektörde 4 ve 5 numarada olan firmalar son 10 yıllık dönem içinde değişmemiştir. Sektör 4.cüsü olan BP

ile 5.cisi Total şirketleri olup her ikisi de yabancı menşeli firmalardır. Ancak Total şirketi Nisan 2016 döneminden itibaren Demirören Holding şirketi tarafından bütünüyle devralınmıştır (Total, 2019). İlk 10 içinde yer alan diğer firmalar ise yıllar itibariyle farklı pazar paylarına sahip olmakla birlikte genel olarak Altınbaş, Aytemiz, Akpet, TP, Lukoil, Turkuaz, Bölünmez olarak sayılabilir.

2.8. PETROL ÜRÜN HAREKETLİLİĞİ

Lisanslı dağıtım şirketleri tarafından yurtiçine pek çok farklı türde petrol ürünü satışı yapılmaktadır. Bu ürünler EPDK raporlarında şu gruplar altında sıralanmıştır. 1- Benzin türleri, 2- Motorin türleri, 3- Fueleoil türleri, 4- Havacılık yakıtları, 5- Denizcilik yakıtları, 6- Gazyağı ve 7- Diğer (EPDK, 2018, s. 26). Aşağıdaki tablo 12 söz konusu bu ürünlerin yıllar itibariyle yurtiçi satış miktarları özetlenmiştir.

Tablo 12: 2008-2017 Dönemi Petrol Ürünleri Toplam Yurtiçi Satış Miktarları (ton)

Dönemler	Benzin Türleri	Motorin Türleri	Fuel Oil Türleri	Havacılık Yakıtları	Denizcilik Yakıtları	Gaz yağı	Diğer Ürünler	Toplam	Değişim (%)
2008	2.323.398	14.394.654	2.413.140	475.304	15.049	11.000	217	19.632.545	-
2009	2.185.514	12.616.214	679.309	527.936	14.343	21.003	24.845	16.044.319	-18,28
2010	2.075.247	13.896.876	833.620	635.696	11.693	26.154	25.671	17.479.286	8,94
2011	1.978.542	14.728.382	793.612	767.369	6.879	50.652	54.530	18.325.436	4,84
2012	1.855.361	16.106.772	874.661	1.100.235	2.338	41.083	163.651	19.980.450	9,03
2013	1.860.358	17.159.304	679.4	1.179.85	2.787	46.7	199.5	20.928.514	4,74

			55	9		51	62		
2014	1.921.762	17.797.416	707.5 40	1.214.55 5	18.77 0	39.7 83	192.8 44	21.699.826	3,69
2015	2.097.248	20.573.789	604.0 54	1.319.24 1	234	56.6 09	182.4 65	24.651.175	13,60
2016	2.234.045	22.322.578	583.5 39	1.338.75 1	44.24 0	14.6 21	179.8 98	26.537.773	7,65
2017	2.303.254	24.166.321	492.3 56	1.262.51 7	41.22 0	4.68 6	190.6 26	28.270.354	6,53

Kaynak: (EPDK, 2008-2017 yılları Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir)

Tablo 12'deki verilere bakıldığında yurtiçi petrol ürünleri toplam satış miktarlarının 2009 yılında %18 oranında sert bir düşüş yaşadığı görülmektedir. 2009 yılı dünya çapında kriz yaşanmasına bağlı olarak TÜPRAŞ üretiminin de %30 oranında bir düşüş gösterdiği yukarıda ifade edilmişti. 2009 yılında yurtiçi satışlarda yaşanan düşüşün bu konuyla ilgili olduğu değerlendirilmektedir. 2009 yılında yaşanan düşüşe bağlı olarak satış miktarı yaklaşık 19,6 milyon tondan 16 milyon ton seviyesine gerilemiş ve sonraki yıllarda artış olmasına rağmen 2008 satış rakamına ancak 2012 yılında erişebilmiştir. 2010 yılından itibaren yurtiçi satış miktarlarının sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. 2017 yılı itibariyle toplam satış rakamı bir önceki yıla kıyasla %6,53 oranında artarak yaklaşık 28,3 milyon ton seviyesine ulaşmıştır.

Yine tablo 12'deki verilere bakıldığında, benzin satışının dönem boyunca yaklaşık 2 milyon ton seviyesinde olduğu görülmektedir. Benzin satışlarında 2008 yılında 2,32 milyon ton olan rakam 2017 yılında 2,30 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Buna göre benzin satışlarının yatay bir seyir izlediği söylenebilir. Ancak motorin satışlarına bakıldığında ciddi bir yükselme olduğu gözlenmektedir. Buna göre 2008 yılında yaklaşık 14,4 milyon ton olan satış rakamı 2017 yılında 24,17 milyon ton seviyesine çıkmıştır. Bu durumun temelinde Türkiye'de son yıllarda tüketici tercihlerinin benzinli araçlardan dizel araçlara doğru kayması yatmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2008 yılında trafiğe kayıtlı toplam araç sayısı

6.796.629 adet, bunlardan benzinli olanların sayısı 3.531.763 (%52) dizel olanların sayısı ise 947.727 (%13,9) adettir. 2017 sonu itibariyle ise araç sayısı 12.035.978 olurken, benzinli araçların sayısı 3.120.407 (%25,9) adet, dizel araçların sayısı ise 4.256.305 (%35,4) adet olmuştur (TÜİK, 2019). Toplam araç sayısı yaklaşık 2 kat artarken benzinli araç sayısı yaklaşık 400 bin adet düşmüştür. Buna mukabil dizel araç sayısında yaklaşık 3,3 milyon adet bir artış yaşanmıştır.

Tablo 12'deki fueloil verilerine bakıldığında 2008 yılından sonra ciddi bir düşüş yaşandığı sonraki yıllarda bir dönem satışların kısmen artmasına rağmen 2014 yılından itibaren tekrar bir düşüş trendi içinde olduğu görülmektedir. Havacılık yakıtlarında ise dönem içinde satış miktarları sürekli bir artış trendi içindedir. 2017 yılında yaşanan küçük bir düşüş haricinde 2008-2016 yılları arasında havacılık yakıtlarının toplam satış miktarları sürekli yükselerek yaklaşık 3 katlık bir artış göstermiştir. Denizcilik yakıtlarında ve gazyağı satışlarında ise dalgalı bir seyir gözlenmektedir.

2.9. PETROL İTHALAT-İHRACAT İLİŞKİSİ

Türkiye petrol ticareti bakımından net petrol ithalatı olan bir ülkedir. Bu durumun temelinde ülkenin tespit edilebilmiş petrol rezervlerinin yetersiz olması, buna bağlı olarak petrol üretiminin yetersiz olması yatmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyduğu petrolün büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamak durumunda olup ihtiyacına göre bu ithalatını ham petrol olarak veya işlenmiş petrol ürünü olarak yapmaktadır. Çalışmanın petrol tüketimi ile ilgili bölümünde ham petrol ithalat miktarlarına yer verilmiştir. Bu bölümde ise yıllar itibariyle petrol ürünleri ithalatına yer verilecektir.

Bununla birlikte 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam 5 tane rafinerisi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak aynı zamanda petrol ihracatı da olan bir ülkedir.

Aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle petrol ürünleri ithalat miktarları özetlenmiştir.

Tablo 13: 2008-2017 Dönemi Petrol Ürünleri İthalat Miktarları (ton)

Dönem	Benzin	Motorin	FuelOil	Havacılı k	Denizcili k	Gazy	Diğer	Toplam
-------	--------	---------	---------	---------------	----------------	------	-------	--------

Yıl	Türleri	Türleri	Türleri	Yakıtlar	Yakıtlar	Yakıt	Ürünler	
2008	334.387	7.917.470	634.189	0	-	-	-	8.886.046
2009	203.908	8.974.124	647.558	615.308	-	-	-	10.440.898
2010	274.139	9.691.296	623.033	289.190	-	-	-	10.877.658
2011	139.276	8.245.416	675.837	567.999	-	-	-	9.628.528
2012	47.379	8.536.121	898.256	574.836	-	-	2.738.238	12.794.830
2013	12.238	9.702.268	738.174	529.001	-	-	2.498.734	13.480.415
2014	200	11.880.520	882.783	763.224	-	-	1.434.095	14.960.822
2015	-	11.891.847	919.709	166.296	75.954	-	1.512.096	14.565.902
2016	-	12.381.766	1.163.616	341.285	14.699	-	1.215.482	15.116.847
2017	-	13.455.723	828.758	196.896	1.211	-	2.404.283	16.886.871

Kaynak: (EPDK, 2008-2017 yılları Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir)

Tablo 13'deki bilgilere göre, Türkiye'nin petrol ürünleri ithalatı, 2011 yılındaki düşüş haricinde genel olarak artış yönlü bir seyir izlemektedir. Dönem başında yaklaşık 8,9 milyon ton olan ithalat rakamı 10 yıllık bir zaman dilimi içinde yaklaşık iki kat artış göstererek 2017 yılı sonunda 16,9 milyon ton olmuştur. Bu artış içinde en önemli kalemler motorin grubu petrol ürünleridir. 2008 yılında yaklaşık 7,9 milyon ton olan motorin grubu ürün ithalatı 2017 yılı sonunda yaklaşık 13,45 milyon ton seviyesine çıkmıştır. Bu durumun temel nedeninin, bir önceki bölümde de TÜİK istatistikleri ile ortaya konulduğu üzere, son 10 yılda dizel araç sayısının 3,3 milyon adet artması olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan benzin grubu ürün ithalatı dönem başında yaklaşık 334 bin ton iken dönem sonunda sıfırlanmıştır. Yine 2009 yılında yaklaşık 615 bin ton olan havacılık yakıtları ithalatı da dönem sonunda yaklaşık 197 milyon ton seviyesine inmiştir. Bu sonuçların temelinde, benzinli araçlara olan talebin düşmesinin ve ülkenin katma değeri yüksek ürünler konusundaki rafineri kapasitesinin artması olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 14: 2008-2017 Dönemi Petrol Ürünleri İhracat Miktarları (ton)

Dönemler	Benzin Türleri	Motör Türleri	Fuel Oil Türleri	Havacılık Yakıtları	Denizcilik Yakıtları	Gazyağı	Diğer Ürünler	Toplam
2008	2.537.716	514.132	2.274.885	536.767	-	-	-	5.863.500
2009	1.924.102	267.132	1.036.255	11.649	-	-	-	3.239.138
2010	2.008.407	319.241	2.329.530	1.324.132	349.511	-	-	6.330.821
2011	2.442.111	111.937	2.147.590	2.382.704	631.255	-	-	7.715.597
2012	2.629.087	144.524	1.204.463	2.766.253	2.136.296	-	205.487	9.086.110
2013	2.505.037	90.438	938.818	2.877.250	1.818.990	-	114.508	8.345.041
2014	2.086.705	55.705	1.148.263	3.094.261	2.402.647	-	498.426	9.286.007
2015	3.115.474	27.526	982.337	3.757.478	2.434.117	-	488.645	10.805.577
2016	2.888.063	71.405	282.001	3.528.546	2.261.816	-	656.683	9.688.515
2017	3.167.398	233.060	252.068	3.762.885	2.097.170	-	569.410	10.081.991

Kaynak: (EPDK, 2008-2017 yılları Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir)

Tablo 14'deki bilgilere göre, Türkiye'nin 2008-2017 döneminde petrol ürünleri ihracatı yaklaşık olarak iki kat bir artış göstermiştir. Dönem başında yaklaşık 5,9 milyon ton olan toplam ihracat miktarı 2017 yılı sonunda 10 milyon ton üzerine çıkmıştır. Bu durum ülke ekonomisi bakımından olumlu bir durum ortaya koymaktadır. Yaşanan bu ihracat artışında en önemli kalemleri denizcilik ve havacılık yakıtları oluşturmaktadır.

Buna göre dönem başında denizcilik yakıtları alanında herhangi bir ihracat yokken 2017 yılı sonunda yaklaşık 2,1 milyon ton seviyesine ulaşılmıştır. Yine dönem başında sadece 536 bin ton olan havacılık yakıtları ihracatı dönem sonunda yaklaşık 3,8 milyon ton düzeyine ulaşmıştır. Benzer şekilde benzin grubu ürünlerin ihracatında da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Dönem başında yaklaşık 2,5 milyon ton olan ihracat dönem sonunda yaklaşık 3,2 milyon ton olmuştur. Bu durumun temelinde ülkenin rafinaj kapasitesinin olumlu yönde gelişmesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – IRAK PETROL İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE DEVLET PETROL KURUMLARI

Türkiye’de birçok firma petrol arama ve üretme faaliyetine katılmaktadır. Bu firmaların bazıları kamuya ait olup bazıları ise özel sektör firmalarıdır. 1957 yılında kabul edilerek uygulamaya giren 6987 sayılı Kanun ile yabancıların lehine petrol arama ve çıkarma sektöründe elverişli yatırım imkânı sağlanmıştır. Böylece, Mobil, BP, California Texas, Shell gibi uluslararası şirketlerin bulunduğu 58 şirket kanundan yararlanarak ülkemizde yatırım yapmıştır. Bu süreçte 898 kuyu açılmış, bunların içinde arama amaçlı kuyu sayısı 373 olup, toplam arama faaliyetlerinin % 62’sini Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), % 38’ini özel kesim gerçekleştirmiştir. Dönem içinde dikkat çeken gelişmelerden bir diğeri de, 1960 yılında İstanbul’un yakınında, resmi kurumların ve kentlerin gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul Petrol Rafinerisi AŞ’nin (İPRAŞ) % 51 TPAO, % 49 ABD’li CALTEX firması ile ortaklık halinde kurulması olmuştur (Akalin ve Tüfekçi, 2014, s. 57).

Türkiye’de faaliyette bulunan özel sermayeli petrol kurumlarının bazılarının isimleri aşağıda belirtildiği gibidir (Kaygusuz, 2002, s. 44);

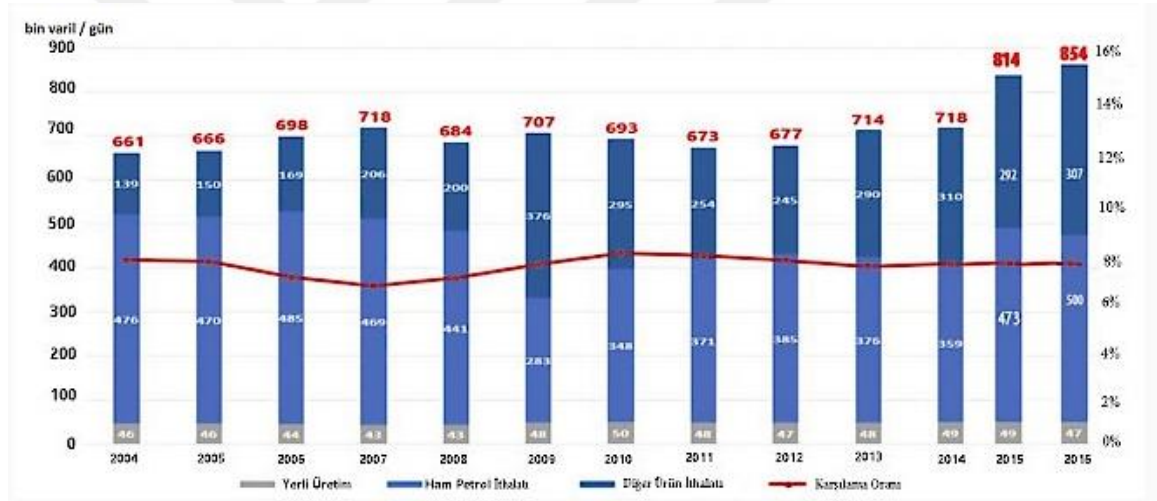
- Shell
- Arco
- Mobil
- Aladdin Middle East Ltd
- Amity

Türkiye’deki tek kamu sermayeli petrol şirketi ise Türk Petrolleri Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (TPAO)’dur. 1954 yılında çıkarılan petrol kanununa istinaden kurulan TPAO, Türkiye’de devlet adına, arama, sondaj, üretim, taşıma, rafinaj ve pazarlama faaliyetlerini yürütmek görevini üstlenmiştir (PIGM, 2012).

Şekil 4’te Türkiye’de petrol üretiminin tüketimi karşılama oranı bin varil/gün cinsinden verilmiştir. Buna göre, petrol üretiminin, 2008, 2010, 2011 ve 2012 yılları haricinde artış gösterdiği görülmektedir. 2004 yılında 661 bin varil olan petrol üretimi, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla günlük 814 ve 856 bin olmuştur.

Bununla birlikte, yerli üretim analiz dönemi olan 2004-2016 yılları arasında yaklaşık günlük 46 bin varil üretim olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye’nin yerli petrol üretiminin, petrol tüketimini karşılamakta yetersiz kaldığını ve tüketimin büyük bir kesiminin ithalat yolu ile karşılandığını ortaya koymaktadır.

Şekil 4: Üretimin Tüketimi Karşılama Oranı (%) (2004-2016)

Kaynak: <https://www.tech-worm.com/turkiyede-dunyada-petrol-rezervi-uretimi-tuketimi/>
Erişim Tarihi: 03.04.2019.

Ayrıca uluslararası faaliyetleri yönetmek amacıyla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)’ya bağlı olarak Turkish Petroleum International Company (TPIC) kurulmuştur. Bu şirket petrol endüstrisinin bütün değer zincirlerinde faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Temel faaliyet alanları ise (TPIC, 2018):

- Petrol Sahası Hizmetleri
- Ham Petrol ve Petrol Ürünleri Ticareti
- Denizcilik Yakıtları

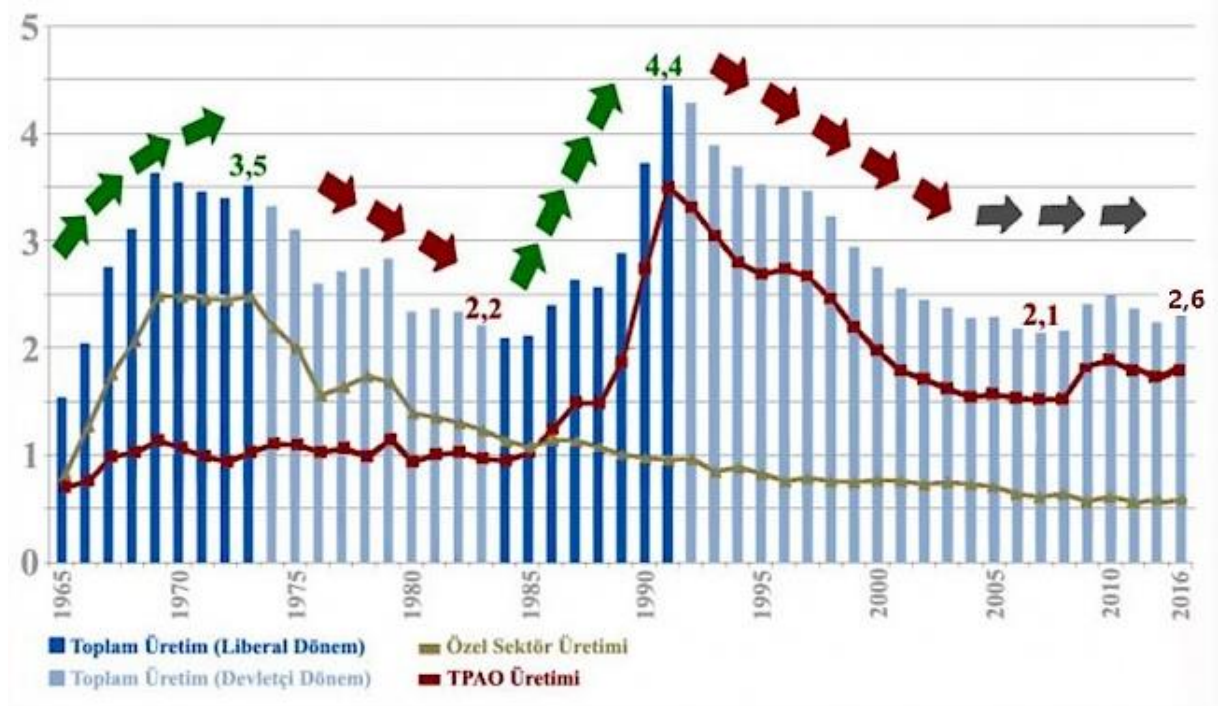
- Depolama olarak belirlenmiştir.

3.1.1. Türkiye'deki Petrol Şirketlerinin Payları

Türkiye'nin stratejik konumu, Orta Doğu ve Hazar Denizi bölgelerindeki başlıca petrol üreten bölgeler ile Avrupa'daki pazarlar arasındaki doğal enerji köprüsünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin doğal enerji kaynakları oldukça çeşitlilik göstermekte olup Türkiye'de; taş kömürü, linyit, petrol, doğal gaz, jeotermal gibi enerji kaynakları üretilmekte ve tüketilmektedir. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz rezervleri sınırlı görünse de, kömür rezervleri oldukça fazladır (Kaygusuz, 2000).

1954 yılında kurulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Türkiye'de petrol piyasasında etkin aktör rolündedir. Yasaların verdiği yetkiye dayanarak, zamanla ham petrol rafinajı, taşıma, pazarlama, petrokimya ve gübre sanayi alanlarında faaliyet göstermektedir. TPAO, pazarda herhangi bir yasal tekele sahip değildir. Üç yerli şirket de dahil olmak üzere yirmi beş şirket, ülkede petrol sektöründe faaliyet göstermektedir (TPAO, 2001).

Şekil 5: Yerli Ham Petrol Üretimi, 1965-2010 (milyon ton)

Kaynak: <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/turkiyede-petrol-uretimi/> Erişim Tarihi: 03.04.2019.

Şekil 5'te görüldüğü üzere, Türkiye'de yıllara sarı petrol üretim (milyon ton) grafiği yer almaktadır. Petrol üretiminin yıldan yıla değişmekte olduğu net bir şekilde görülmektedir. Kırmızı çizgi grafiği TPAO'nun üretimini göstermekte iken, sarı çizgi grafiği ise, özel sektör üretimini göstermektedir. Buna göre, özel sektör üretimi, devlet eliyle TPAO tarafından yapılan üretimi 1985 yılına kadar geçmekteyken bu durum son yıllarda tam tersi bir trend izlemiş ve TPAO'nun üretimi ile özel sektör üretimi arasındaki makas 1985 yılı itibariyle açılmıştır. 2016 yılında ise toplam üretim 2,6 milyon ton olurken, TPAO bunun 1,8 milyon tonunu üretmiştir.

Türkiye'de petrol üretiminin önemli bir kısmı (yıldan yıla değişmekle birlikte son yıllarda yaklaşık % 75'i TPAO tarafından gerçekleştirilmektedir. TPAO dışında petrol üretimi yapan özel şirketlerde bulunmaktadır. Bu şirketlerin en önemlileri (TPAO, 2017):

- Perenco
- Tiway
- Amity
- TPIC
- Transatlantic ve bağlı şirketi DMLP
- Aladdin Middle East ve ortakları'dır.

Yani TPAO dışındaki üretimin çok büyük bir bölümü yabancı şirketler tarafından yapılmaktadır.

3.1.2. Türkiye-İrak Petrol Anlaşmaları

Türkiye, komşularında dünya toplam petrol rezervinin %65'inin bulunmasına, üretiminin ise %40'ının yapılmasına karşın komşuları İran, Irak ve Suriye gibi zengin petrol kaynaklarına sahip değildir. Ülkemizde bulunan kaynaklar hem sayıca daha az hem rezerv olarak küçük hem de çıkarılma maliyetleri komşularına kıyasla daha yüksek

maliyet gerektiren türdendir (EPDK, 2018). Bu nedenle petrol ihtiyacı için gerek komşuları ile gerekse de diğer ülkeler ile ticaret içindedir.

Irak bu ülkelerin başında gelen bir ülkedir. Çünkü onun hem çok sayıda kaynağı bulunmakta hem de kendisi ile Türkiye arasında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı gibi bir araç bulunmaktadır. Bu hat 1977 yılında işletmeye alınmış, 1984 ve 1987 yıllarında kapasite artırımına gidilmiş olup yıllık taşıma kapasitesi 70 milyon ton üzerindedir. Ancak, Irak'ın kendi siyasi durumu nedeniyle günümüzde bu etkinlikte kullanımı mümkün değildir.

Yakın tarihli sorunlarına bakıldığında, önce Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında ise ortaya çıkan iç karışıklıklar, sonrasında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile merkezi Irak hükümeti arasındaki sorunlar nedeniyle Türkiye-İrak ilişkileri ve buna bağlı petrol ticareti oldukça dalgalı ve sancılı bir seyir izlemiştir. Özellikle 2007-2014 döneminde Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne sürekli bir vurgu yapmakla birlikte stratejik çıkarları doğrultusunda IKBY ile doğrudan petrol ve ticareti anlaşmaları imzalamıştır. Bu durum Ankara-Erbil arasında coşkuyla karşılanırken, Ankara-Bağdat arasında ciddi siyasi krizlerin çıkmasına neden olmuştur (Demiryol ve Pekşen, 2018, s. 127-130).

Türkiye ile Irak arasında dönemlere göre petrol ticareti aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 15: 2008-2017 Dönemi Türkiye-İrak Petrol Ticareti Miktarları (ton)

Dönem	İthalat		İhracat	
	Miktar	Oran	Miktar	Oran
2008	1.874.000	9,00	0	0
2009	1.733.000	12,00	0	0
2010	2.001.000	12,00	0	0
2011	3.071.000	17,00	0	0
2012	3.739.174	19,19	0	0

2013	6.000.377	32,24	0	0
2014	5.482.987	31,37	10.754	0,12
2015	11.409.810	29,00	11.753	0,11
2016	9.251.528	23,09	15.174	0,16
2017	7.057.602	16,55	36.351	0,36

Kaynak: (EPDK, 2008-2017 yılları Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir)

Tablo 15'deki bilgilere bakıldığında 2015 yılına kadar Irak'tan yapılan petrol ithalatının hem miktar hem de oran olarak arttığı görülmektedir. Dönem başında yaklaşık 1,9 milyon ton olan petrol ithalatı 2015 yılında 11,4 milyon ton seviyesine çıkmıştır. Yine 2013-2015 dönemlerinde Türkiye'nin petrol ithalatının yaklaşık 3'te biri Irak'tan yapılmıştır. Ancak 2015 yılından sonra ithalata hem miktar hem de oran olarak büyük bir gerileme yaşamıştır. 2017 yılı itibariyle Türkiye petrol ithalatının yaklaşık %17'lik bir kısmını Irak'tan yapmıştır. Türkiye, Irak'tan ham petrol ithalatı yapmaktadır. Irak yaşamış olduğu siyasi sorunlar nedeniyle rafineri imkanları bakımından oldukça geri durumdadır. Bu nedenle Türkiye'nin Irak'tan işlenmiş petrol ürünü ithalatı yoktur.

İhracat rakamlarına gelindiğinde ise 2008-2014 döneminde herhangi bir ihracatımız yoktur. 2014'ten başlayarak yapılan çok küçük çaplı işlenmiş petrol ürünleri ihracatımız olmakla birlikte bunların oranı toplam petrol ürünleri ihracatı için %1 seviyesinin bile altındadır. Yapılan bu ihracatlar daha ziyade IBKY/Erbil tarafına yapılan işlenmiş ürün ihracatıdır.

Türkiye, Irak ile ticaretinde Körfez Savaşı sonrasında büyük bir yara almıştır. Bu savaşın doğrudan ve dolaylı maliyetleri onlarca milyar dolar seviyesindedir. Ayrıca, halihazırda kurulu bulunan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattını siyasi nedenlerden dolayı aktif ve verimli bir şekilde işletilememektedir. Bu durum da zararın artmasına neden olmaktadır.

3.2. TÜRKİYE’NİN PETROL İTHALATI

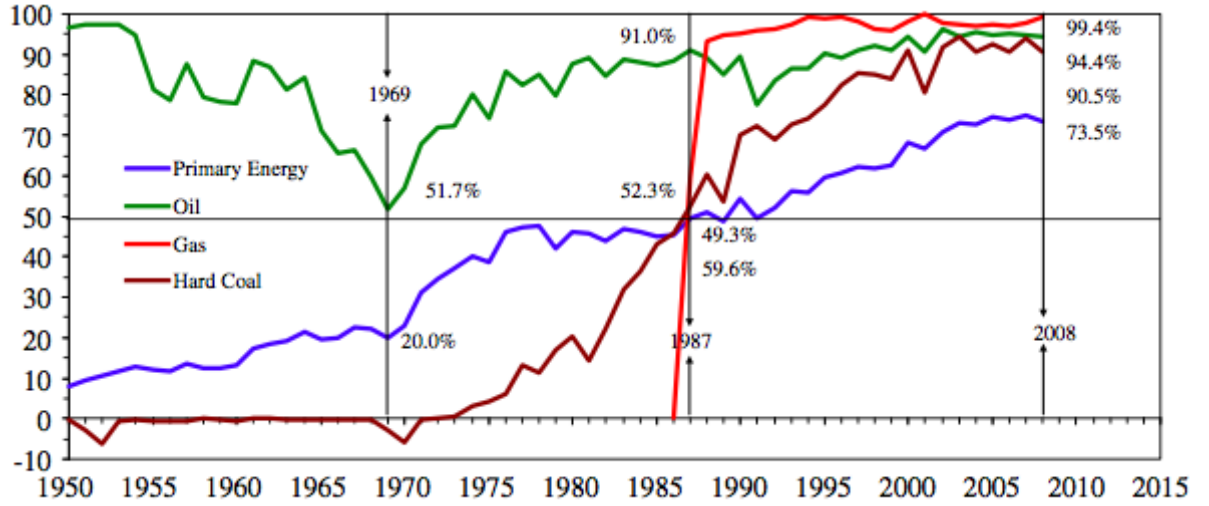
İthal edilen enerji kaynakları, özellikle petrole olan bağımlılık, 1970’lerin petrol krizleri döneminden başlayarak dünya enerji arz güvenliğinde en önemli sorun haline gelmiştir (Hughes, 2009). Bu tarihten itibaren, petrol ithalatı, özellikle ithalat bağımlı ülkelerin enerji politikalarını derinden etkiledi. Dolayısıyla, enerji ihracat / ithalat ilişkileri “siyasi silah” olarak kullanılmaktadır ve tüm ekonomik sistemin kırılganlığına etki etmektedir (Löschel, 2010).

Taleple karşılaştırıldığında sınırlı enerji kaynaklarına sahip ülkelerdeki ham petrol rezervlerinin tükenmesi, tüm dünyadaki toplam ithal petrol miktarında belirgin bir artış olduğunu görülmektedir. Petrol ihraç eden ülkeler bu durumdan yararlanırken, ithalata bağımlı ülkelerin bütçesi üzerindeki aşırı yük oluşmuş, iç politik ve ekonomik dengesizliklere katkıda bulunmuştur.

1950’den bu yana üretime kıyasla talebin hızlı artmasının bir sonucu olarak Türkiye, enerji ithalatına bağımlı bir ülke olmuştur (Ediger vd., 2007). Öte yandan, yurt içi üretimi 1950 yılında 6,43 milyon ton iken, 1998 yılında 23,78 milyon tona düşmeden önce 29,32 milyon ton seviyesine yükseldi. 2003’ten bu yana kademeli olarak artmasına rağmen, 2008 yılında 29,26 milyon ton seviyesine ve son olarak 2018 yılında ise 20.9 tona ulaşmıştır.

Şekil 7, net enerji ithalatı bağımlılığının tarihsel gelişimini, yani her fosil yakıtın ve birincil enerji tüketiminin tüketim başına ithalat ve ihracat arasındaki farkını göstermektedir. Şekilden açıkça görüldüğü gibi, 1987’den beri Türkiye kritik olarak ithal fosil yakıtlara ve birincil enerjiye bağımlı olmuştur. İthalat bağımlılığı için kritik sınır %50 olarak kabul edilirse, iki yapısal kırılma noktası söz konusu olmaktadır. Bu sınır ilk önce 1969’da, ikinci olarak ise 1987’de geçilmiştir. 1987 yılında doğal gazın devreye girmesiyle birlikte ülke, doğal gaza bağlı olarak petrol ve kömürden daha net ithalat olmuştur. Şu anda, Türk enerji sisteminin net enerji ithalatına olan bağımlılığı son derece kritiktir, bu bağımlılık doğal gazda %99,4, petrolde %94,4, kömürde %90,5 ve birincil enerjide %73,5’e ulaşmıştır.

Şekil 6: Petrol İthalatına Bağımlılık, 1950–2007

Kaynak: ETKB (2016)

Tablo-1 Türkiye'nin 2002'den itibaren petrol ithalatını vermektedir. Buna göre, petrol ithalatı bazı dönemlerde azalsa da, genel olarak 20 milyon ton üzerinde bir ithalat söz konusudur. 2002 yılında 23.7 milyon ton olan petrol ithalatı 2009 yılında muhtemelen ABD'de patlak veren krizin etkisiyle 14.2 milyon tona düşmüştür. Bununla birlikte, 2018 yılında yeniden 20.9 milyon ton seviyelerinde gelmiştir.

Tablo 16:Türkiye'nin Petrol İthalatı, 2002-2019 (Ton)

Yıl	Ton
2002	23.707.589
2003	24.028.667
2004	23.917.019
2005	23.389.647
2006	23.786.875
2007	23.445.764
2008	21.833.471
2009	14.219.427
2010	16.873.392

2011	18.049.163
2012	19.479.238
2013	18.554.147
2014	17.481.481
2015	25.065.977
2016	24.957.388
2017	25.766.549
2018	20.970.669
2019	12.084.424

Kaynak: TÜİK (2019)

3.3. TÜRKİYE PETROL GİDERLERİNİN CARİ AÇIKTAKİ YERİ

Küreselleşmenin gelişmesi ve Türkiye'nin bunun bir parçası olması neticesinde, ekonomi daha fazla bir şekilde dış faktörlere maruz kalmaktadır ve bu durum ekonomide bir kırılmalığa neden olmaktadır. Petrol de bu dış faktörlerin en başında gelmektedir. Bunun temel nedeni Türkiye'nin yerli üretimini ihtiyacını karşılamasının çok ötesinde olmasıdır.

Ekonominin kırılmalığının en önemli göstergelerinden birisi cari açıktır. Cari açık ne kadar fazla ise ülkenin fon ihtiyacı o kadar yüksektir ve bu yüksek ihtiyaç daha yüksek faizle borçlanma anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki tablo16 petrol fiyatlarının değışimi ve Türkiye'nin cari açığının buna tepkisini göstermektedir. Buna göre, 1992-2015 yılları arasın verilere bakıldığında, bazı istisnalar dışında, örneğın 2001 (kriz dönemi olduğı için ithalat azalmış ve bu durum da cari fazla verilmesi sağlamıştır) haricinde petrol fiyatları arttığıında cari açığın arttığı net bir şekilde görülmektedir. 1992 yılında brent petrol fiyatı 19,31 dolar iken cari açık 974 milyon dolar idi. 2015 yılına gelindiğinde petrol fiyatı 52,32 dolar olmuştur ve cari açık 31 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Dolayısıyla, petrol cari açığı Türk ekonomisini derinden etkileyen bir değişkendir. Bu nedenle, milli gelir dolayısıyla bütçe içerisindeki payının tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Tablo 17: Petrol Fiyatları ve Cari Açık

Yıllar	Petrol Fiyatları	Cari Açık (Milyon Dolar)
1992	19,32	-974
1993	17,01	-6.433
1994	15,86	2.631
1995	17,02	-2.339
1996	20,64	-2.437
1997	19,11	-2.638
1998	12,76	2.000
1999	17,9	-925
2000	28,66	-9.920
2001	24,46	3.760
2002	24,99	-626
2003	28,85	-7.554
2004	38,26	-14.198
2005	54,57	-20.980
2006	65,16	-31.168
2007	72,44	-36.949
2008	96,94	-39.425
2009	61,74	-11.358

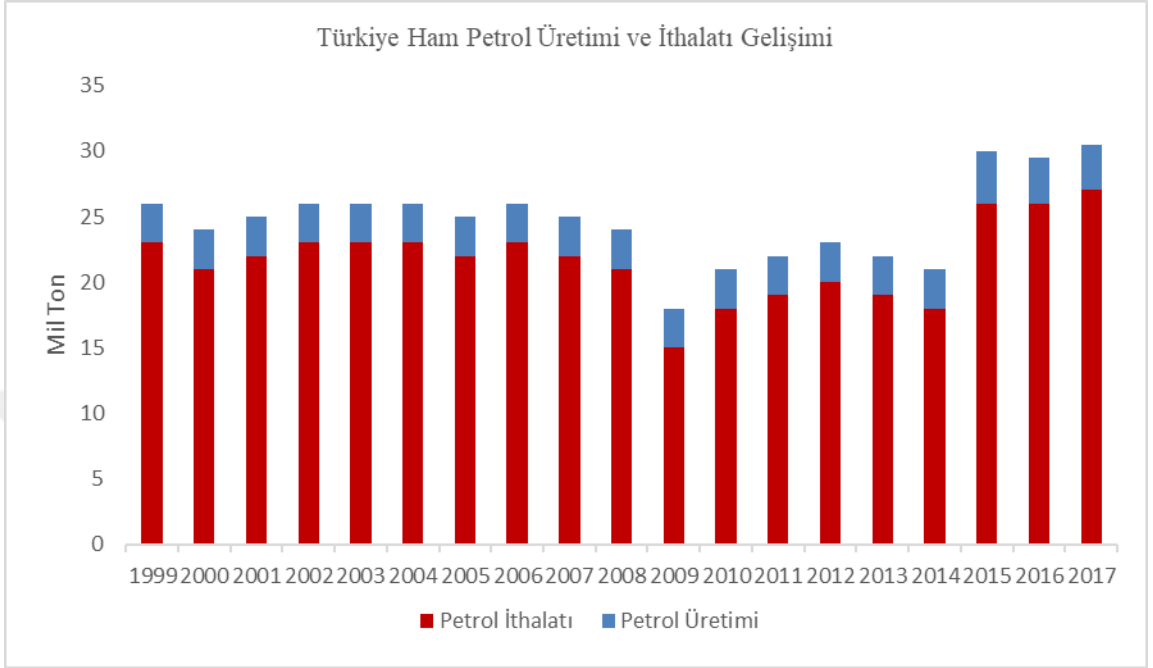
2010	79,61	-44.616
2011	111,26	-74.402
2012	111,63	-47.961
2013	108,56	-63.608
2014	98,97	-43.552
2015	52,32	-32.192

Kaynak: Güngör, S., Sönmez, L., Korkmaz, Ö., & Karaca, S. S. (2016). Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin Türkiye'nin Cari İşlemler Açığına Etkileri. Maliye ve Finans Yazıları, (106), 29-48.

Genel anlamda petrol fiyatında meydana gelen artış, ithalatçı ülkelerden ihracatçı ülkelere gelir transferiyle neticelenmektedir. Bu transferin büyüklüğü, petrolün milli gelir içindeki payı ile petrole olan bağımlılık durumuna göre değişmektedir. Ham petrol ile petrolün işlenerek benzin elde edilmesi arasındaki bağıntı da bu bağlamda önemlidir. Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki artış boyutu ve süresi ne kadar büyükse, bu durumun ekonomi üzerine etkisi de o kadar büyük olacaktır (Öztürk ve Karpuz, 2006).

2017 yılında günlük ortalama 49 bin v/g ham petrol üretimi yapılmış; buna karşılık 550 bin v/g ham petrol tüketilmiş; 517 bin v/g düzeyinde ham petrol ithalatı, 339 bin v/g düzeyinde ise işlenmiş ürün ithalatı gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında, yerli ham petrol üretiminin, toplam tüketime oranı %5,4 olarak gerçekleşmiştir (TPAO, 2018).

Şekil 7: Türkiye’de ham Petrol Üretimi ve İthalatı (milyon ton)

Kaynak: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, TÜİK, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) Ekonomik Araştırmalar, s. 39.

Dünya Bankası verilerine göre, dış enerji açığı Türkiye’nin GSYİH’nın %6’sı iken, enerji açığı, dış ticaret açığının %58’ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ortalama yıllık enerji ithalatı, toplam mal ithalatının neredeyse %23’ünü oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, petrol fiyatları ve petrol ithalatı Türkiye ekonomisini derinden etkilemektedir. Petrol fiyatının düşmesi hem cari açığı hem de enflasyonu ciddi oranda azaltmakta ve büyümeyi de artırmaktadır.

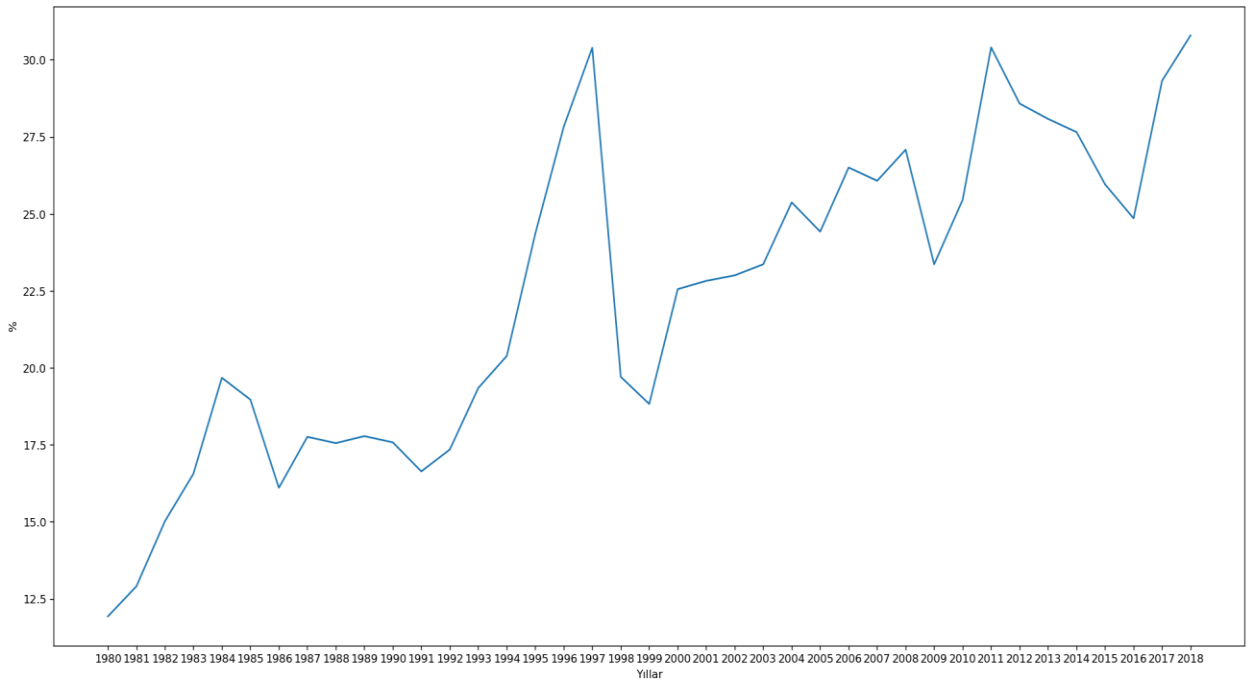
3.4. IRAK’TAN YAPILAN PETROL İTHALATININ GSYİH İÇERİSİNDEKİ PAYI

Bohi ve Toman (1996) ekonomik refah kaybına neden olan üç potansiyel enerji güvenliği dışsallığı olarak “enerji ithalatı hacmi”, “enerji fiyatı değişkenliği” ve “ulusal güvenlik ve askeri harcamalar”ı belirlemiştir. Bu bağlamda, toplam enerji ithalatının en büyük kısmını oluşturan ve Türkiye ekonomisine aşırı yük oluşturan ham petrol ithalat

faturasının Türkiye'nin ham petrol ithalat politikasının belirleyici faktörlerinden olmaktadır.

Ham petrol ithalatı, Türkiye'nin ithalatı içerisinde en büyük paylardan birini oluşturmuş ve makroekonomide her zaman önemli bir faktör olmuştur. Şekil 2, ham petrol ithalatının toplam ithalat içindeki ve Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payını göstermektedir. Buna göre, Türkiye'nin petrol ithalatının ekonomi için önemi 1980'lerden itibaren ciddi bir artış göstermektedir. 1980'lerde GSYİH'nin %12,5 civarında olan petrol ithalatı sonrasında hızla yükselerek önce %30 seviyesine ulaşmıştır. Sonrasında 1999 başında petrol ithalatının GSYİH içerisindeki payı %20'lere düşmüş ancak 2000 sonrası artış trendi daha net görülür hale gelmiştir. 2000 sonrası dönemde sadece 2008 küresel finansal krizin olduğu dönemde ve 2017 yılı sonunda petrol ithalatının GSYİH içerisindeki payı ciddi bir azalma göstermiştir. Sonuç olarak 2018 yılında petrol ithalatının GSYİH içerisindeki payı %30 seviyesindedir.

Şekil 8: Petrol İthalatının GSYİH İçerisindeki Yeri, 1980-2018

Kaynak: Dünya Bankası

3.5. TÜRKİYE-IRAK ARASINDAKİ PETROL TİCARETİ

Irak, ticaret ve ekonomik ilişkiler açısından, Türkiye'nin önde gelen ticari ortaklarından biridir. Son yıllarda, iki ülke arasındaki artan ticaret ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Türkiye'nin Irak ile olan ihracatı 2005 2,75 milyar dolardan, 2017 itibarıyla 9,1 milyar dolara yükselmiştir. Irak ile ithalat ise aynı dönemde 66 milyon dolardan 1,5 milyar dolar seviyesine gelmiştir (Muslu, 2019).

Doğru planlama ve politikalarla, iki ülke arasındaki potansiyel bundan daha fazlasını vaat etmektedir. Irak işgalinin gerçekleştiği 2003 yılından, 2010 yılına kadar devam eden yeniden yapılanma süreci, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler için elverişli bir ortam sunmaktadır.

Dış enerji kaynaklar açısından dışa bağımlı bir ülkenin bunu çeşitlendirmek için izlemesi gereken politikalar esastır. Bu bağlamda, alternatif olmayan kaynaklardan hem petrol hem de gaz ithalatında Türkiye'nin Irak ile stratejik bir ticari ortaklığıdır.

Son elli yılda, Irak, Orta Doğu'daki siyasi ve ekonomik zorluklardan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Ülkenin sürdürülebilir kalkınması için engel haline gelen din, etnik köken ve kabilelere dayanan birçok kafa karışıklığına yol açan birkaç savaş da dahil olmak üzere tüm sorunlar bu dönemde meydana gelmiştir. Irak bugünlerde kendisini sıfırdan inşa etmeye çalışsa ve zengin kaynaklar yardımıyla dünyaya entegre olmak istemesine rağmen, siyasi sorunlar ve terör ülkenin hala çok önemli sorunlarıdır (Özmen et.al, 2013).

Irak, Türkiye'nin ikinci en büyük ihracat pazarı olup, Türk inşaat şirketleri Irak'ın yeniden inşasında aktif bir rol oynamaktadır. Ayrıca, her iki ülke de Irak'ın zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını dünya pazarlarına sunmak için enerji konusunda karşılıklı olarak yararlı bir iş birliğine sahiptir. 1990'daki ilk Körfez Savaşı'ndan önce, Türkiye ile Irak arasındaki yıllık ikili ticaret hacmi yaklaşık 5.5 milyar dolardı. Bununla birlikte, BM Güvenlik Konseyi'nin Kuveyt'in 1990'daki işgali nedeniyle Irak'a yapacağı ekonomik yaptırımlar, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin minimize edilmesine neden olmuştur.

Irak, 2000 yılından itibaren Türkiye üzerinden hem Türkiye'ye hem de diğer petrol ihraç etmektedir. 2003 yılındaki Irak Savaşı ve Saddam Hüseyin'in 24 yıllık diktatörlükten sonra hükmetmesinin ardından ekonomik ve ticari ilişkiler bir büyüme dönemine yeniden girilmiştir. (Dışişleri Bakanlığı - Türkiye, 2014).

Türkiye ile Irak arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması enerji, ekonomik ve ticari ilişkilere dayanmaktadır. İstikrarlı bir Irak, Türk şirketlerine mal, hizmet ve malzeme talebinde bulunan önemli iş fırsatları anlamına geliyor. Irak'taki en büyük ticari yatırımcıyı oluşturan Türk şirketleri, petrol sektörü hariç, genellikle mamul mallar, mobilya, el sanatları, özel amaçlı ürünler ve bunlarla ilgili sarf malzemeleri sağlamaktadır (Turunç, 2011). Her ne kadar Irak ile Türkiye arasındaki coğrafi yakınlık uluslararası ticaret için büyük bir avantaj olsa da en büyük sorunlardan biri iki ülke ile sınırlı kapasitede çalışan bir gelenek arasındaki ulaşım altyapısının olmamasıdır (Özmen, 2012).

Irak, net petrol ihraç eden bir ülkedir. Petrol fiyatlarının 2011-2014 döneminde 100 doların üzerinde olması, Irak'ın bu dönemde yıllık 43 milyar dolarlık ticaret fazlası olduğu anlamına gelmekteydi. Petrol fiyatlarındaki kademeli düşüşü sonrası, önce 2014 yılının ikinci yarısından bu yana 50 dolara, Irak ihracatında 55 milyar doların altına düşmesini sağlamıştır. Bunu müteakip, Irak'ın dış ticaret fazlası da keskin bir şekilde düşmüştür.

Irak'ın ithalat seviyesi petrol gelirine bağlıdır. Petrol gelirlerindeki artışa paralel olarak Irak'ın ithalatı istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2013 yılında 50 milyar dolar olan ithalat, 2014 yılında 58,6 milyar dolara yükselmeye devam etmiştir. 2015 yılında sert bir şekilde gerileyen Irak'tan yapılan ithalat, keskin bir şekilde 40 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında bu seviyedeki ithalat, 2017'de 50 milyar doları aşmıştır.

Petrol, Irak ihracatının %98'ini sağlamaktadır. Siyasi istikrarsızlık, altyapı ve güvenlik sorunları nedeniyle Irak, sanayi alanında önemli bir ilerleme kaydetmedi. Bu nedenle, her türlü ihtiyaç için ithalata bağımlıdır.

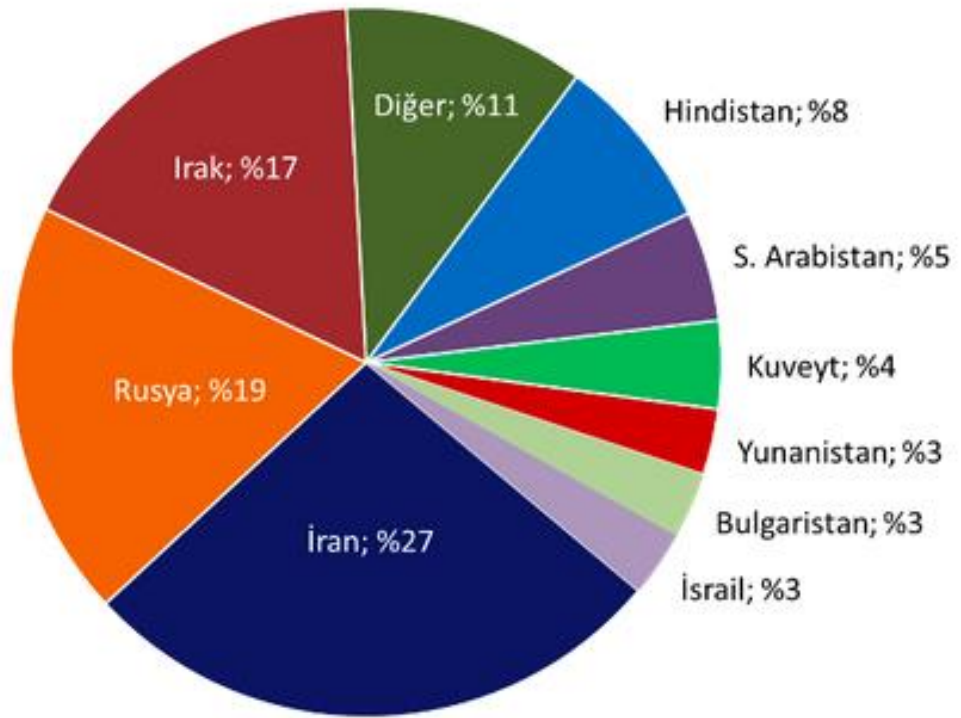
Petrol, ilaçlar; Otomotiv, kümes hayvanları, telefonlar, ekranlar, ayçiçek yağı, televizyon alıcıları, aşular, bisküviler, demir veya çelik yapılar ve konstrüksiyon

parçaları, şeker, musluklar ve vanalar, sıvı pompaları, yumurtalar, sigaralar, sıhhi havlular ve bebek bezleri Irak'ın en çok ithal edilen ürünleri.

Irak ihracatının çoğunu Çin, Hindistan, ABD, Güney Kore, Yunanistan, Hollanda, İtalya, Singapur ve Türkiye'ye yapmaktadır. İthalatının çoğunu ise, Türkiye, Çin, İran, B.A.E, Güney Kore, ABD, Hindistan, Irak, Rusya ve Almanya'ya yapmaktadır.

Türkiye'nin ile Irak arasındaki petrol ticaretinin detaylarına girmeden önce, Türkiye'nin petrol ithalatının gerçekleştiği ülkeleri tartışmakta fayda görülmektedir. Şekil 9 Türkiye'nin petrol ithalatının gerçekleştiği ülkeleri göstermektedir. En çok petrol ithal edilen ülkeler arasında İran (%27), Rusya (%19) ve Irak (%17) ile öne çıkmaktadır. Bu bölümde, petrol ithalatında Irak ile olan dış ticaret üzerinde durulacaktır.

Şekil 9: Ülkeler Bazında Petrol İthalatı

Kaynak: TPAO <http://www.tpa.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39> 21/08/2019

Tablo-18’de Türkiye’nin Irak ile olan dış ticaretinin durumunu gözler önüne sermektedir. Buna göre, 2009 yılında Türkiye’nin ihracatı 5 milyar dolar civarında iken, ithalatı 120 milyon dolardır. Türkiye, Irak ile olan dış ticaretinden hem cari fazla sağladığı görülmekte iken nominal anlamda Türkiye’nin hem ihracatı hem de ithalatı artmaktadır. En son 2018 yılında 8.3 milyar dolar ve ithalatı ise 1.4 milyar dolar olmuştur.

Tablo 18: Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri (milyon dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2009	5.123	120	5.243	5.003
2010	6.036	153	6.189	5.883
2011	8.310	86	8.396	8.224
2012	10.830	149	10.979	10.681
2013	11.958	146	12.104	11.812
2014	10.896	268	11.164	10.628
2015	8.558	297	8.855	8.261
2016	7.640	836	8.477	6.804
2017	9.057	1.528	10.584	7.529
2018	8.350	1.420	9.770	6.929

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret> 21/08/2019

Türkiye’nin Irak ile olan ithalatının detayına girildiğinde ise, altın ve petrol ithalatı öne çıkmaktadır. 2016-2018 döneminde petrol ithalatı nominal olarak 15 milyon dolardan 1,2 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 19: Türkiye'nin Irak'tan İthalatında Başlıca Ürünler (1.000 Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2016	2017	2018
	TOPLAM İTHALAT	836 298	1 527 573	1 420 433
7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	768 576	1 398 993	1 251 303
2713	Petrol koku, petrol bitümeni ve petrol yağlarının veya bitümenli minerallerden elde edilen yağların diğer kalıntıları	15 878	51 976	53 505
7601	İşlenmemiş alüminyum	0	988	32 585
7408	Bakır teller	0	0	23 480
4707	Kağıt ve karton döküntü ve kırıntıları	19 657	32 831	21 889
3915	Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar	14 855	10 734	10 728
4101	Sığır (bufalo dahil) ve at cinsi hayvanların ham post ve derileri	4 311	9 866	7 427
7801	İşlenmemiş kurşun	46	1 915	3 918
4102	Koyun ve kuzuların ham derileri	301	1 299	2 325
0207	Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatatı (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	78	429	1 907
7113	Mücevherci eşyası ve aksesuarları (kıymetli metallere veya kıymetli metallerle kaplama metallere)	577	1 952	932
9619	Hijyenik havlular ve tamponlar, bebek bezleri ve benzeri hijyenik eşya	0	546	633
4104	Sığır (buffalo dahil) ve at cinsi hayvanların dabanlanmış veya crust (arakurutmalı) post ve derileri	2 190	647	614
0407	Kuş ve kümes hayvanlarının kabuklu yumurtaları	414	138	575
2715	Esasını tabii asfalt, tabii bitümen, petrol bitümeni, mineral katran veya mineral katran zifti teşkil eden karışımlar	1 514	1 233	541
7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	7	608	488

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret> 21/08/2019

3.6. TÜRKİYE İRAK PETROL İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ

Türkiye'nin petrol ithalatında Irak, en eski boru hattına sahip komşusu olarak 2015 yılında %46, 2016 yılında %23 pay ile birinci sırada olmuştur. 2017 yılı itibariyle Türkiye'nin petrol ithalatında Irak'ın payı ise %17'dir (TPAO, 2019).

Türkiye Irak ekonomik ilişkilerinin temelini petrol alışverişi oluşturmaktadır. Türkiye'nin 2005'te Irak'a 2,75 milyar dolar olan toplam ihracatı 2018 itibarıyla 8,3 milyar dolara; Aynı dönem içerisinde 66 milyon dolar olan ithalat ise 2018 yılında 1,4 milyar dolar seviyesine çıkmıştır (TÜİK, 2019).

Türkiye'nin Irak ile kurduğu enerji ilişkisi hem Türkiye'nin önemli bir enerji tüketicisi olarak pozisyonu, hem de Avrupa ve dünya pazarlarına açılan bir koridor olma iddiası üzerinden şekillenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Irak'ın hem enerji talep hem de transit güvenliğine katkı verebilecek kritik bir bölgesel ortağı konumundadır. Böylece Türkiye, Irak üzerinde siyasi ve ekonomik etki gücü elde etmektedir.

Türkiye, Irak yerine başka ülkelerden petrol tedarikine yöneldiği sürece, Irak üzerindeki siyasi etkisini kaybedecektir, ayrıca cari açık oranları artacaktır. Çünkü Türkiye, Irak'tan aldığı petrole karşılık daha çok altyapı yatırımı yaparak dış ticaretini olumlu yönde arttırmaktadır. (TPAO, 2019).

Ayrıca İran ve Rusya'nın sürekli olarak ABD tarafından ambargo tehlikesi altında olması, Irak'ın Türkiye'nin istikralı şekilde petrol ihtiyacını karşılmasını sağlamaktadır. Türkiye, başka ülkeler üzerine petrol ticaretini kaydıracağı durumunda, olası ambargo durumlarında petrol tedarikinde zorlanacaktır.

Türkiye'yi Irak ile olan petrol ilişkilerini arttırmaya yönlendiren ve ülkemizin ekonomik çıkarlarını en iyi vurgulayan terim, dış ticaret dengesidir. Türkiye'nin diğer büyük petrol ithalatçısı olduğu ülkelere bakıldığında, Rusya ile olan dış ticaret dengesi 18,6 milyar dolar Rusya lehinedir. Aynı şekilde İran ile olan ilişkiler incelendiğinde, dış ticaret dengesini 4,6 milyar dolar İran lehine olduğu görülmektedir. Oysaki Irak ülkemize ağırlıklı olarak petrol satmasına rağmen, Türkiye Irak'a başta elektrik, gıda, makine ve teçhizat olmak üzere günlük kullanıma yönelik mallar satmaktadır. Dış ticaret

dengesinin Türkiye lehine olması Irak ile petrol ilişkilerinin sürdürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Irak'ın ve özellikle de Kuzey Irak bölgesinin elektrik ihtiyacı Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Türkiye ithal ettiği doğal gazı dönüşüm tesislerinde elektriğe çevirip Irak'a satmaktadır. Türkiye'nin sattığı elektrik olmadan Irak'ın altyapısını idame ettirmesi mümkün değildir. Bu sebeple enerji alanındaki bu karşılıklı alışveriş Irak'ı Türkiye'ye bağımlı hale getirmektedir. Ayrıca Kuzey Irak bölgesinde, Türk girişimcilere ait yatırımlar İran ve Rusya ile kıyaslanamayacak kadar çoktur. Diğer iki ülkenin korumacı politikaları ekonomik açıdan Irak'ın Türkiye için daha karlı bir pazar olmasına sebebiyet vermektedir ((Enerji Bakanlığı, 2019).

Türkiye petrol ihtiyacını karşılayabileceği kaynakları çeşitlendirirken, Irak'ın petrol ihracatı Basra limanı üzerinden ya da Kerkük-Ceyhan botu hattından yapılmaktadır. Basra limanı daha çok Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerine petrol ihracatını sağlarken, Irak petrollerinin Batı Avrupa ülkelerine ulaşması Türkiye üzerinden olmaktadır. Bu stratejik konum ülkemizi Avrupa açısından enerji tedariki sağlayabileceği kritik bir transit ülke konumuna getirmektedir.

Son olarak, Türkiye-Irak ilişkilerinde petrol aynı zamanda siyasi ilişkiler içinde büyük önem taşımaktadır. Örneğin 2017 yılında Kuzey Irak'ta yapılan sözde bağımsızlık referandumu sonucu Türkiye bölge üzerinde ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır. Böylece petrol gelirleri hızla azalan Kuzey Irak yönetimi ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan ülkemize bağımlı hale gelmiştir.

Türkiye gerek dış ticaret hacminde kendi lehine denge kurulmuş olması sebebiyle, gerekse sosyal ve siyasi açıdan baskı unsuru olarak kullanabilme potansiyeliyle Irak ile olan petrol ilişkilerinde yüksek çıkar sağlayan ülke konumundadır. Buna ek olarak petrol alabileceği kaynakları çeşitlendirmesi, Türkiye'nin Irak karşısında manevra imkânlarını arttırmıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin birincil enerji talebinde petrolün ağırlığı yadsınamayacak kadar büyüktür. Benzer şekilde, küresel enerji kaynakları arasında stratejik konuma sahip olan ham petrol 2017 yılı itibarıyla dünya enerji talebinin %33,7'sini karşılamıştır. Türkiye, bulunduğu coğrafya itibarıyla zengin petrol yataklarına sahip olmamakla birlikte, sınır komşusu ülkelerin dünya petrol rezervlerinin %65'ini bünyesinde bulundurması, Türkiye'yi bu enerji kaynağının geçiş noktasında olması sebebiyle jeostratejik bir öneme kavuşturmuştur. Irak petrol sektörünün ve ekonomisinin kalkınması (ekonomik, endüstriyel, tarımsal) sektörlerde olumlu bir sonucu ortaya çıkaracaktır. Ayrıca bunun sosyal, sağlık, eğitim, vb. sektörlerde de olumlu bir etkisi olacaktır.

Irak, ticari ve ekonomik ilişkiler bakımından Türkiye için en önde gelen ülkelerden biridir. Son yıllara bakıldığında iki ülke arasında artan yoğunlukta bir ticari ilişkiden söz etmek mümkündür. Türkiye'nin 2005'te 2,75 milyar dolar olan ihracatı 2017 itibarıyla 9,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde 66 milyon dolar olan ithalat ise 2017'ye gelindiğinde 1,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

Görüldüğü gibi kısa bir süre içerisinde ticaret hacminde ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Doğru planlama ve politikalarla iki ülke arasındaki potansiyel daha fazlasını da vadedmektedir.

Türkiye'nin petrol üretimine son 10 yıllık perspektiften bakılacak olursa, üretimin kısmen dalgalı olmakla birlikte yükselme eğiliminde olduğu söylenebilir. Ancak toplam tüketiminin ortalama %7'sini karşılayan üretim hacminin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Petrol bakımından dışa bağımlılığı oldukça yüksek olan Türkiye'de, ekonomik büyümenin artışına bağlı olarak artan üretim, petrol tüketimini de tetiklemektedir. Ancak üretimin, tüketimi karşılama oranı 2015-2017 yılları arasında hızla düşme eğilimi göstermiştir. Yeni petrol rezervlerinin bulunamaması ve üretim miktarının sabit kabul edilmesi halinde 18 yıllık petrol rezerv ömrüne sahip olduğu tespit edilen Türkiye'de, gerek üretimin tüketimi karşılama oranını yükseltmek gerekse de sürdürülebilir bir büyüme projeksiyonu ortaya koyabilmek, petrol arama

faaliyetlerine büyük bir anlam atfetmektedir. TPAO ve özellikle yerli ve yabancı birçok şirketin son 10 yılda petrol arama faaliyetlerine hız verdiği görülmektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren 5 petrol rafinerisi, 10 farklı ürün bazında üretim yapmakta olup 2009-2013 yılları haricinde işlenmiş ham petrol üretiminin arttığı görülmektedir. Türkiye’yi Irak ile olan petrol ilişkilerini arttırmaya yönlendiren ve ülkemizin ekonomik çıkarlarını en iyi vurgulayan terim, dış ticaret dengesidir. Türkiye'nin diğer büyük petrol ithalatçısı olduğu ülkelere bakıldığında, Rusya ile olan dış ticaret dengesi 18,6 milyar dolar Rusya lehinedir. Aynı şekilde İran ile olan ilişkiler incelendiğinde, dış ticaret dengesini 4,6 milyar dolar İran lehine olduğu görülmektedir. Oysaki Irak ülkemize ağırlıklı olarak petrol satmasına rağmen, Türkiye Irak'a başta elektrik, gıda, makine ve teçhizat olmak üzere günlük kullanıma yönelik mallar satmaktadır. Dış ticaret dengesinin Türkiye lehine olması Irak ile petrol ilişkilerinin sürdürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ürettiği ham petrolden daha fazlasını talep eden Türkiye, eksik kalan enerji talebini, dış ülkelere ithal ederek karşılamaktadır. Gerek ham petrol gerekse işlenmiş petrol ithalatı yapan Türkiye’de, petrol rafinerilerinin üretim kapasitelerinin artmasına bağlı olarak işlenmiş petrol ihracatı da artış göstermektedir. Ancak cari dönem itibariyle petrol ürününün de dış ticaret açığının devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Irak'ın ve özellikle de Kuzey Irak bölgesinin elektrik ihtiyacı Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Türkiye ithal ettiği doğal gazı dönüşüm tesislerinde elektriğe çevirip Irak'a satmaktadır. Türkiye'nin sattığı elektrik olmadan Irak'ın altyapısını idame ettirmesi mümkün değildir. Bu sebeple enerji alanındaki bu karşılıklı alışveriş Irak'ı Türkiye'ye bağımlı hale getirmektedir. Ayrıca Kuzey Irak bölgesinde, Türk girişimcilere ait yatırımlar İran ve Rusya ile kıyaslanamayacak kadar çoktur

Görüldüğü üzere, Türkiye’nin Irak ile ticaretinde petrol çok önemli bir yer tutmaktadır ve bu ticaret doğrudan Türkiye’nin ekonomisini etkiler bir büyüklüğünü etkiler hale gelmiştir. Yıldan yıla artan petrol ticareti düşünüldüğünde, Irak ile ilişkilerin güçlendirilmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte, Türkiye ve Irak arasındaki ticaret sadece petrol ithalatına dayanmamaktadır. Irak aynı zamanda özellikle 2010 sonrası

Türkiye'nin çok önemli bir ihracat partneri de olmuştur. Hatta 2011 yılında Almanya'nın ardından ikinci sırada yer almıştır. Bu ihracat büyük ölçüde inşaat, müteahhitlik, enerji, turizm, tarım, alt yapı çalışmalarından oluşmaktadır.

Dolayısıyla hem Türkiye'nin petrol ithalatına bağımlılığı hem de Irak'a yapılan ihracatın büyüklüğü göz önüne alındığında, Irak'ın, Türkiye'nin yükselen ticari ortağı olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

ABD Enerji Bilgi İdaresi, (2005) *Irak Petrolü, Üretim, İhracat, Yerel Tüketim, Çeviri Çalışmaları*, No.1, Mustansiriya Üniversitesi, Arap Dünyası Araştırma Merkezi.

ABD Enerji Bilgi İdaresi. (2006) *Enerji Bilgi Yönetimi, Irak Veri Kaynakları, İstatistik ve Analiz- Petrol, Gaz, Elektrik, Kömür*.

Abdulbârî, Ahmed Abdulbârî. (1408 Hicri) *en-Nizâmu 'l-kânûnî li ameliyyati 'l-petrûl*, 1. bs.

Abdulvahab, Abdul Mün'im. (1980) *Siyaset ile Ekonomi Arasında Petrol*, Kuveyt: el-Vahde Vakfi.

Ahmed Hamed Ali (2002). *Irak-Türkiye Ticaret İlişkilerinin Etkinleştirilmesinde Jeostratejik Yapıların Rolü*, Aylık Bülten, Musul Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Merkezi.

Akalın, U., ve Tüfekçi, S. (2014). Türkiye'nin petrol politikaları ve enerji özelleştirmelerine bir bakış. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 51-66.

Aksu, Aydın. (2006) *Pürüzlü yüzeyler*, 2. bs., Bağdat: Kerkük Al-Ghad çalışma ve Araştırma Merkezi.

Al- Ahali gazetesi Sitesi <http://www.ahali-iraq.net/detail.aspx?c=job&id=15687>

Al Salami, Ensar Hassoun Reda, (2008) *Çimento endüstrisinin mekânsal analizi ve Irak'taki kalkınma stratejisi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Coğrafya Bölümü, İbn Rüşd Eğitim Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

Al-Barazi, Nuri Halil, (1979) *Irak Coğrafyası*, Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.

Al-Rawi, Munem Mufleh. (1981) *Petrolün Keşfi, Arap Petrol Endüstrisinde araştırmalar*, OPEC, Kuveyt.

Al-Sakani, Jafar, (1992) *Irak ve Orta Doğu Petrol Jeolojisi kısıltması*, Kerkük: Kuzey Petrol Şirketi.

Al-Sammak, M. A., Abdulmü'im, Abdulvahab, ve Amin, Azad Muhammed, *Petrol ve Enerji Coğrafyası*.

Al-Sammak, Muhammed Azhar, vd. (1982) *Irak Bölgesel Çalışması*, C 1, Musul: Darü'l-Kitâb, 265.

Al-Sammak, Muhammed Azhar. (1978) *Irak Petrolü*, Musul: Darü'l-Kütüb.

Analizi. *32nd National Operations Research and Industrial Engineering Congress (YAEM 2012)*, Istanbul, Turkey.

Arapça Wikipedia (2016) el-Mes'ûliyyetü'd-düveliyye an edrâri't-televvüs, <https://ar.wikipedia.org/wiki>, Mevkiu Wikipedia.

Barwary, A.M. (1979) *Geological mapping of Al-Hawija – Daqoq, Tuz Khurmatu area*, Part Geosurv., p. 25.

BP Statistical Review of World Energy 2018. (Haziran 2018)

Chapman, R.E., (1983) *Petroleumgeology*. Netherlands: Elsevier Science Publishers, B.V, 83.

Demiryol T., ve Pekşen H. D. (2018). Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018), *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 127-157.

Development and Prosperity of the World Petroleum Industry | OAPEC.
www.oapecorg.org. (03/Aralık/2016)

Duaij, Muna Ali. (2002) *1968-1998 dönemi için Irak'ta petrol Filtreleme Endüstrisi, Sanayi Coğrafyası Üzerine Bir Çalışma*, Bağdat: Bağdat Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ediger, V.S-., Hoşgör, E., Sürmeli, A.N., Tatlıdil, H., 2007. Fossil fuel sustainability index: An application of resource management. *Energy Policy* 35 (5), 2967–2977.

EIA, Iraq Energy Data. Op Cit., P 9.

EIA, Iraq Energy Data. Op, cit., P 4.

el-Ani, Hattab Sakar ve el-Arazi, Nuri Halil, (1979) *Irak Coğrafyası*, Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.

el-Cemîl, Sermed Kevkeb. (2002) *et-Temvîlü 'd-düveli medhal fi 'l-heyâkil ve 'l-ameliyyât ve 'l-edevât*. 1. bs., Musul: ed-Dâru'l-Câmi'iyye.

el-Merzûkî, Enes. (2008) FIPOL - es-Sundûku'd-düveli li't-ta'vîz an edrâri'n-nâtice an televvüsi'l-bi'eti'l-bahriyye bi'n-nafd. www.m.ahewar.org/s.asp?aid=586497&r=0.

el-Obeidi, Tevrat Majid Taraş. (1985) *Irak Petrol taşıma Hattı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Coğrafya Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

el-Omari, Faruk Sinnallah ve Ali Sadık. (1977) *Kuzey Irak'ın Jeolojisi*. Musul: Dâru'l-Kitâb.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB)

EPDK. (2009). 2008-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2010). 2009-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2011). 2010-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2012). 2011-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2013). 2012-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2014). 2013-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2015). 2014-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2016). 2015-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2017). 2016-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

EPDK. (2018). 2017-Petrol Piyasası Sektör Raporu. www.epdk.org.tr,
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri>

ESCWA, (02.05.2019) Web sitesi: www.icaws.org

es-Sâig, Muhammed Yûnus. (2010). Enmâtu ukûdi'l-istismâr fî zilli'l-kânûni'd-düvelî, *Mecelletü'r-Râfidîne'l-Kânûniyye*, (46), 229-297.

es-Sâig, Muhammed Yunus. (2012). Uluslararası Hukukta Yatırım Sözleşmelerinin Modelleri, *Al-Rafidain Hukuk Dergisi*, 12(46).

eş-Şebûd, Muhammed Gassân (2016) Devru'l-istismâri'l-ecnebî fî tetavvuri kîtâ'âti'l-iktisâdi't-türkî ba'de âm 2002, Mevkiu'l-Hivâri'l-Mütebeddin <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=527180&r=0>.

eş-Şemmîrî, Mayih Şebîb ve Sultân, Zaman Râvî. (2011) el-Hiyârâti'l-mutâha emâme's-siyâseti'n-nafdiyyeti'l-irâkiyye. *Mecelletü'l-Garî li'l-Ulûmu'l-İktisâdiyye ve'l-İdâriyye*, 23, Kufe Üniversitesi, 209-230.

GAİRLİ Fred. (16/10/2017) Kerkük'ün petrol hazineleri. Bugünün Rusya sitesi, <https://arabic.rt.com/business/904794>

Güngör, S., Sönmez, L., Korkmaz, Ö., ve Karaca, S. S. (2016). Petrol fiyatlarındaki değişimlerin Türkiye'nin cari işlemler açığına etkileri. *Maliye ve Finans Yazıları*, (106), 29-48.

Hamûd, İsmâil Abdullah. (2017) et-Tertîbâtü't-teâküdiyye fî's-sinâati'n-nefdiyye. <https://www.arab-oil-naturalgas.com/oil-contracts-arabic/>.

Hassib, Kahirdin. (2004) *Irak'ın Geleceği*, Beyrut: Arap Birlik Çalışmaları Merkezi, Arap Kitaplarının Gelecek Dizileri 35, 1. bs.

Hikmet Sami Süleyman, (1979) *Irak Petrolü "Ekonomik ve Politik Çalışma"* Bağdat: Dâru'l-Hürriyye.

<http://ordaf.org/ortadogunun-petrol-transit-gecis-noktalari/> (ET:17.04.2019)

http://www.aljeeran.net/wesima_articles/economic_20081114-134395.html

<http://www.alriyadh.com/2009/02/27/article412495.html>

http://www.denizticaretodasi.org.tr/Shared%20Documents/Deniz%20Ticareti%20Dergisi/subat_ek_2017.pdf (ET: 17.04.2019)

http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sektor_rapor_2017.pdf (ET: 12.04.2019)

<https://petrol-is.org.tr/sites/default/files/ek2-petrol-sektoru-tpao.pdf> (ET:12.04.2019)

<https://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/71684a9a-631d-4fca-beed-2871c93d3d77>.

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (ET:12.04.2019)

<https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>(ET: 17.04.2019)

Hughes, L. (2009). The four 'R's of energy security. *Energy policy*, 37(6), 2459-2461.

Irak'taki Amerikan planı (02.05.2019) / www.globalpolicy.org

İbrahim, S.B. (1984) *Report on photogeology of a part of foldedzone, Northern Iraq*, Geosurv. Library, No. 753.

Jafar Ali (24/11/2003) Irak'ın petrol alanları

http://www.sotaliraq.com/file/article_2003_11_24_dr_jaafar_ali.html

Jafar, (1992) *Irak ve Orta Doğu Petrol Jeolojisi Sakinleri*, Kerkük, Kuzey Petrol Şirketi.

Jingyao Gongand ve Larry Gerken, (2003) *GIS in an Overview of Iraq Petroleum Geology*, USA, Tulsa: Newfield Exploration Company, 1-21.

Kawthar, Necat, (2008) *Petrol Yatırımının Başlangıcı ve Kerkük'ün Nüfusu Üzerindeki Etkisi*, *Mezopotamya*, No. 13-14, Cenevre, Irak Uluslarının Araştırma Merkezi.

Kaygusuz, K. (2002). Oil and gas production and consumption in turkey. *Energy Exploration & Exploitation*. 20(1), 463-478.

Koç, A., Yağlı, H., Koç, Y., ve Uğurlu, İ. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi. *Engineer ve the Machinery Magazine*, 59(692), 89.

Koşaroğlu, Ş. M., ve Erik, N. Y. (2016). Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Kaya Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 133-135.

Kuzey Petrol Şirketi Web Sitesi (30 Kasım 2018) Kerkük Wikipedia Web sitesi
www.noc.gov.iq/qrbicrr/stationar.pdf,
<https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%83%D8%B1%D9%83%D9%88%D9%8>

Löschel, A., Moslener, U., Rübhelke, D.T.G., 2010. Indicators of energy security in industrialised countries. *Energy Policy* 38 (4), 1665–1671.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG)
http://www.mapeg.gov.tr/petrol_istatistik.aspx (ET: 13.04.2019)

Majid Saddam Salem. (2009). *Kerkük ilindeki petrol sahalarının Jeostratejik önemi (jeopolitik alanında çalışma)*. Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MAPEG. (2019). Petrol İstatistikleri. www.mapeg.gov.tr,
http://www.mapeg.gov.tr/petrol_istatistik.aspx

Merkez İstatistik Kurumu, Kerkük Valiliği İstatistik Yıllığı 2005

Miller, Robin. (2018) *Irak Petrolünün Geleceği*. el-Beyân Petrol Araştırmaları Merkezi, No. 16.

Muhammed Abdullah Ömer. (2001) *Kerkük'ün Araplaştırılmasında Suyun Rolü*, Kerkük Üzerine Araştırma Sempozyumu, Erbil, Dar Aras.

Muhammed Nureddin. (2004) *Sonuçlar ve Uygulamalar Türkiye*, Beyrut: Arap Birlik araştırma Merkezi.

Muslu, F. 2019. "Ovaköy Sınır Kapısı Kapsamında Türkiye-İrak İlişkileri", *SETAV*, Sayı: 264

Najat Kawther, (2008) *Petrol yatırımlarının başlangıcı ve bunun Kerkük nüfusu üzerindeki etkisi*, Mezopotamya, No. 13-14, Cenevre: Irak ulusu Araştırmaları Merkezi.

NTV. (2018). "SOCAR'ın inşa ettiği dev yatırım 'Star Rafineri' açıldı", www.ntv.com.tr, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/socarin-insa-ettigi-dev-yatirim-star-rafineri-acildi,QP14mNhFYkOSNtnnpfe7AA>

Nushab, Farzana. (2008) *Petrol Kontrolü, Irak'ın işgalinin Gerçek Amacımı*, Irak Araştırma Merkezi, *Irak Gelecek Dergisi*, Sayı 13.

Oapec sitesi. (2016). Development and Prosperity of the world petroleum industry OAPEC. www.oapecorg.org, 03.12.2016.

OAPEC, Keşif Kuyuları ve Arap Petrol Alanları Kayıtları, önceki kaynak., 196.

OAPEC. (1980) *Arap topraklarında Petrol Rezervleri*, Kuveyt: Safat 1980,

OPEC. (2007) *Annual Statistical Bulletin*, Printed in Austria. P. 56. (1)

OPEC. (2007) *Annual Statistical Report oil and gas data*, P. 61, (3).

Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF)

Özlu, Öner. (2006) *Irak Ekonomisinin Gelişimi ve Yeniden Yapılanması*, Irak Araştırma Merkezi, 1. bs., Bağdat.

Özmen, Ö. (2012) Irak'ın Yeni İthalat Kalite Programının Türkiye ve Irak Ticareti Üzerindeki Etkileri: SWOT.

Öztürk, İ. (Ed.), ve Karpuz, S. (Ed.) (Şubat 2006). Türkiye'nin enerji ekonomisi ve petrolün geleceği. Müsiad Araştırma Raporları, (49), İstanbul.

PETFORM. (2019). Türkiye'de Petrol Üretimi. www.petform.org.tr, <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/turkiyede-petrol-uretimi/>

PIGM (2012). Erişim Adresi: <http://www.pigm.gov.tr> (30.03.2012)

Platform, Irak'ın egemenliğinden feragat, (2005) Üretim Paylaşım Sözleşmeleri, Merkezinin Tercümesi, Shell ve enerji bilgi servisi.

Qahtan Ahmad Muhammad, (1983) *Kerkük Grubunun Kerkük ve Bai-Hasan Bölgelerinde Biyostratigrafisi*, G M tezi, Toprak Bölümü, Fen Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

Rusya Bugünün sitesi "Kerkük'ün petrol hazineleri" Fred Gairli tarafından. 16/10/2017, [https://arabic.rt.com/business/904794- /](https://arabic.rt.com/business/904794-/)

Sabri Abdürrezzak. (1988) *Uluslararası Petrol Piyasası ve "OPEC"*, Petrol Bakanlığı, Petrol Kültürü Serisi.

Tevfik, Sa'd Hakkî. (2011) et-Tenâfüsü'd-düvelî ve damânü emni'n-nafd. *Mecelletü'l-Ulûmu's-Siyâsiyye*, (43), Bağdat Üniversitesi, 1-30.

Total. (2019). Hakkımızda. www.total.com.tr, <https://www.total.com.tr/bize-ulasin/demiroren-petrol.html>

TPAO, (2018). Erişim Adresi <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=38> (01/04/2019)

TPAO, 2018. Mayıs-2018 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu-2017, www.tpao.gov.tr, http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sector_rapor_2017.pdf

TPAO, 2019. <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>

TPAO. (2017). Mayıs-2017 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu-2016. www.enerji.gov.tr,

https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSektör%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf

TPIC (2018). Erişim Adresi: <http://www.tpic.com.tr/tr/kurumsal/> (31.03.2019)

Turunc, H. (2011). Turkey and Iraq.Turkey's Global Strategy, Special Report, 7.

TÜİK. (2019). Trafiğe kayıtlı otomobillerin yakıt cinsine göre dağılımı, 2004 – 2019. www.tuik.gov.tr, tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1582

TÜPRAŞ. (2010). 2009-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr, <https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2011). 2010-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr, <https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2012). 2010-2011 Kurumsal Sorumluluk Raporu. www.tupras.com.tr, <https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2013). 2012-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr, <https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2014). 2013-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr, <https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2015). 2014-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr,
<https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2016). 2015-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr,
<https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2017). 2016-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr,
<https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

TÜPRAŞ. (2018). 2017-Faaliyet Raporu. www.tupras.com.tr,
<https://www.tupras.com.tr/finansal-raporlar>

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (2018). Yıllık Rapor 2017, Ankara, Türkiye,
<http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/TP-2017-YILLIK-RAPORU.pdf> (2/5/2019)

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı-TPAO 2017 Sektör Raporu

Wahibe Mashdane, (2005) *Fiyat Değişimlerinin Arap Ekonomisine Etkileri 1973-2003*,
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir Üniversitesi, İktisadi Bilimler Enstitüsü.

Web sitesi kâmil Almhedy "Irak petrol sahalarının Coğrafi dağıtımı ve yeni anayasasıyla
ilişkisi, " 2006. <http://www.iraqrevenuewatch.org/reports/052706.pdf>

Werner Özlo. (2006) *Irak Ekonomisinin Gelişimi ve Yeniden Yapılanması*, Irak
Araştırma Merkezi'nin Tercümesi, 1. bs., Bağdat.

Yakut, George Aziz, (Eylül 1988) 17 Temmuz Devrimi öncesi sonrası Petrol (Karşılaştırmalı Çalışma). *Petrol ve Kalkınma Dergisi*, Dar al-Thawra Gazetecilik ve Yayıncılık, Sayı 5.

Yâri Saleh Majid. (2006) Hazar Denizinden Petrol Boru Hattı Yolları Uluslararası Yarışması, Doktora Tezi, Coğrafya Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

Zengin, E. ve Esedov, A. (2012). Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 98.